

להציל את הר הצופים: האם ביצעה חטיבה 55 במלחמת ששת הימים את משימת החבירה למובלעת בהר הצופים

מחבר: יוסי לנגוצקי

מקור: "יסודות", גיליון 6 | גיליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2024

תקציר |

שמירת ריבונות ישראל בהר הצופים הייתה אחד מעמודי התווך בתוכניות המבצעיות של צה"ל בירושלים ממלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים. בשנים 1949–1967 אפשרה שיירה דר־שבועית שהתנהלה בין ירושלים לבין הר הצופים, את קיומו של מתחם פלוגתי מבוצר של צה"ל כמובלעת מבודדת על הר הצופים. על מנת למנוע את כיבוש המובלעת בידי חטיבת שריון ירדנית מתוגברת, הטיל המטכ"ל מייד עם ראשית הקרבות בירושלים על שתי חטיבות מילואים – חטיבה 10 הממוכנת וחטיבה 55 המוצנחת – להציל את המובלעת על ידי חבירה אליה מכיוונים שונים. בניגוד לפקודה המפורשת לחבור להר הצופים, נמנע אל"ם מוטה גור, מח"ט 55, מביצוע המשימה הזאת, שנועדה לאפשר בהמשך גם את כיבוש הר הזיתים לצורך כיתור העיר העתיקה ממזרח. במקום זאת, התמקד גור, כנראה על דעת אלוף פיקוד המרכז עוזי נרקיס, בכיבוש העיר העתיקה – מהלך שחייב קרבות בשטחים בנויים וגרם לאבדות כבדות בקרב חטיבת הצנחנים. רק לאחר שבע שעות, בעקבות הודעה על ביקור שר הביטחון משה דיין בהר, הגיע צוות של צנחנים למובלעת.

המאמר מתמקד בסוגיית אי־ביצוע משימת החבירה למובלעת הר הצופים שהוטלה על מוטה גור, מפקד חטיבה מוצנחת 55, ובהתעלמות המחקר ההיסטורי עד כה מפרשת אי־ביצוע משימת החבירה. הדיון מתבסס על ניתוחם של סדר קבלת ההחלטות, נוהל הקרב וניהול הקרב של חטיבה 55, שאין חולק על גבורת לוחמיה. סוגיית אי־ביצועה של משימת החבירה כלשונה נבחנת במאמר באמצעות השוואה בין התוכניות האופרטיביות והוראות הפיקוד הבכיר (שר הביטחון, המטכ"ל ומטה פיקוד המרכז) לבין מהלכי החטיבה בפועל.

להציל את הר הצופים: האם ביצעה חטיבה 55 במלחמת ששת הימים את משימת החבירה למובלעת בהר הצופים?

יוסי לנגוצקי¹

שמירת הריבונות הישראלית במובלעת הר הצופים הייתה עמוד התווך בתוכניות המבצעיות של צה"ל בירושלים מתום מלחמת העצמאות עד מלחמת ששת הימים. השיירה הדו־שבועית להחלפת חיילי הכוח בהר הצופים הייתה החוליה הרגישה ביותר במסכת יחסי הביטחון השוטף בין מדינת ישראל לממלכת ירדן, והתנהלה בשליטה מטכ"לית ובכוננות צבאית עליונה.

בפרוץ מלחמת ששת הימים ב־5 ביוני איימו חטיבת שריון ושני גדודי חי"ר ירדניים לכבוש את הר הצופים, וכדי להציל את המובלעת המבודדת הקצה המטכ"ל שתי חטיבות מילואים – חטיבה 10 הממוכנת (חטיבת הראל) וחטיבה 55 (חי"ר מוצנח). משימתן הייתה לחבור אל כוחות צה"ל במובלעת הר הצופים משני כיוונים – חטיבה 10 באיגוף מצפון (תל אל־פול) וחטיבה 55

1 אל"ם (במיל') יוסי לנגוצקי, היה במלחמת ששת הימים מפקד 'הסיירת הירושלמית', פלוגת הסיור בחטיבה 16 (חטיבת מחוז ירושלים). על לחימתו בכיבוש מוצב 'הפעמון' בדרום העיר הוענק לו עיטור המופת. לנגוצקי, חיבר עם נחמיה זרחוביץ, לוחם חטיבה 55, את הספר **בעקבות: מסלולי קרבות מלחמת ששת הימים בירושלים**, שזיכה אותם בפרס יצחק שדה לספרות צבאית לשנת 2021. המחבר מודה לד"ר זאב אלרון מהמחלקה להיסטוריה בצה"ל על תרומתו לפרסום המאמר.

בהתקפה חזיתית ממערב ירושלים. בשעה 15:05 הטיל מפקד פיקוד המרכז (פקמ"ז), אלוף עוזי נרקיס, על מפקד חטיבה 55, אל"ם מרדכי (מוטה) גור, לחבור להר הצופים תוך כיבוש שיח' ג'ראח ובית הספר לשוטרים, והוסיף: "אל תשכח את העיר העתיקה".²

בפקודת המבצע החטיבתית, שנתן מח"ט 55 כעבור שעותיים למפקדי גדודיו, הוא לא התייחס כלל לחבירה להר הצופים ובה בעת הועיד חלק מהסד"כ החטיבתי לכיבוש העיר העתיקה. בשעה 02:30 בליל 6 ביוני התחילה התקפת חטיבה 55 בצפון ירושלים, ובשעה 05:00 בבוקר הגיעה גדודה הקדומני למלון אמבסדור כ-600 מטרים מהר הצופים, ועצר במקומו. באותה העת עדיין נשקף איום ממשי למובלעת, אולם מח"ט 55 התעלם ממשימת החבירה. רק כעבור שבע שעות, כאשר למטה החטיבה הגיעה הודעה על ביקורו הצפוי של שר הביטחון, רא"ל (במיל') משה דיין, בהר הצופים, חברו כוחותיה פיזית להר הצופים.

במאמר הנוכחי תיבחן השאלה: האם חטיבה 55 מילאה את משימתה לחבור אל מובלעת הר הצופים? הדיון בפרשיית החבירה להר הצופים ייסוב על הוראות דרג הפיקוד העליון ומטה פיקוד המרכז, על נוהל הקרב בחטיבה 55 ועל מהלכיה המבצעיים, וכן על ההיסטוריוגרפיה העשירה של הנושא, שלרוב התחמקה מדיון בשאלת המשימה והגשמתה. ליבון הסוגיה אינו עוסק בניתוח לחימת הצנחנים, הראויים לכל שבח על גבורתם ועל נחישותם במערכה לשחרור ירושלים.

על מלחמת ששת הימים פורסמו ספרים רבים מאוד בסוגות מגוונות (אלבומי ניצחון, תיעוד, עיון, ביוגרפיות, הגות, אמנות ועוד). ביוני 1972 יצא לאור המחקר על מלחמת ששת הימים שנערך במחלקה להיסטוריה בצה"ל בראשות אל"ם אברהם אילון.³ מחקר מסווג זה, שהיה המסד

² סרן אבנר שמואלביץ, חוקר בענף היסטוריה, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**, עמ' 10, (מה"ד – ענף היסטוריה), נובמבר-דצמבר 1967, ארכיון צה"ל ומשרד הביטחון (להלן: א"צ) 192/1974-595, (להלן: שמואלביץ, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**).

³ במהלך המחקר על מלחמת ששת הימים הפך ענף ההיסטוריה במטכ"ל בשנת 1968 למחלקה. אברהם אילון (עורך), **מלחמת ששת הימים: המערכה בזירה הירדנית**, מה"ד – היסטוריה, 1972 (להלן: אילון, **המערכה בזירה הירדנית**).

שעל בסיסו נכתבו לימים מחקרים צבאיים נוספים,⁴ לקה במחסור קשה במקורות ראשוניים. ההתפתחות המהירה של מהלכי המערכה אילצה את דרגי הפיקוד לנהל עבודת מטה בנוהל חפוז מאוד וללא מלוא המסמך התקני. הערכות המצב והדיונים הסדורים במטכ"ל הוקלטו ותומללו, אולם מקצת מההחלטות ושינויי המשימות לא תועדו.⁵ במטות הפיקודים המרחביים ובעוצבות הדרג הנפרס לא הוקלטו ההנחיות והפקודות שניתנו בשיחות טלפון, בתדריכי מפקדים, בפגישות בשטח או בקשר האלחוטי. חלק לא מבוטל מההחלטות ומההוראות במהלך המערכה המהירה לא נרשמו ביומני המבצעים. להשלמת התיעוד החסר התבסס המחקר על הרשומות שכתבו נציגי ענף ההיסטוריה דאז במפקדות השונות במהלך המלחמה ועל עדויות שנגבו מהמפקדים הבכירים לאחריה. לימים שוחזרו הקרבות, נערכו תחקירים תקשורתיים והוקמו מפעלי הנצחה, אך מההיבט המחקרי פעילויות התיעוד הללו היו משוכתבות וספרי הזיכרונות שנכתבו לקו לא אחת בהטיות מגמתיות ובתעתועי זיכרון. בחלוף השנים נחשפו לעיון מחקרי מרבית תיקי חטיבה 55 במלחמת ששת הימים הגנוזים בארכיון צה"ל; דא עקא שהתיעוד "הראשוני" המצוי בהם מתמצה בעיקר בראיונות שנערכו עם בעלי העניין לאחר המלחמה.

בהיעדר מסמכים ראשוניים (פקודות מבצע, הוראות מוקלטות, תיעוד מקורי מוסמך), במאמר זה סוגיית החבירה למובלעת הר הצופים נבחנת בעיקר על בסיס מקורות מארכיון צה"ל ועל בסיס מחקרי המחלקה להיסטוריה בצה"ל, שנשענים על עדויותיהם של גיבורי פרשיות המערכה ועל ספרי זיכרונותיהם המאוחרים. לפיכך נמצאו פערים קלים באשר למקצת הנתונים העובדתיים (במיוחד בעיתונים המדויק של האירועים), אולם אלה אינם משנים את התמונה הכוללת. הבדלי הגרסאות המהותיים נעוצים בפרשנות של הוראות ושל אמירות לא חד-משמעיות שפורסמה בספרי הזיכרונות, ושעליה הסתמכה הספרות המחקרית.

⁴ שמעון גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, צה"ל: מערכות והמחלקה להיסטוריה – משרד הביטחון, 2007 (להלן: גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**; בעז זלמנוביץ [עורך], **לכבוש את ההר: המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים**, אמ"ץ – תה"ד – המחלקה להיסטוריה, בן-שמן: מודן – משרד הביטחון, 2017 (להלן: זלמנוביץ [עורך], **לכבוש את ההר**).

⁵ גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 10.

מובלעת הר הצופים: רקע היסטורי 1948–1967

ההסתדרות הציונית רכשה במארס 1914 את השטח של כיפת הר הצופים, שבו הוקמו בשנות ה-20 של המאה ה-20 הקמפוס של האוניברסיטה העברית ובית החולים 'הדסה'.⁶ בפרוץ מלחמת העצמאות נמצא מתחם הר הצופים מנותק מהעיר העתיקה ומירושלים המערבית. ארבעה ימים לאחר תקיפת האצ"ל בדיר יאסין, ב-13 באפריל 1948, הותקפה שיירה שבה נסעו עובדי 'הדסה', אנשי האוניברסיטה ולוחמי 'ההגנה' מהעיר להר הצופים. 12 כלי רכב בשיירה נקלעו למארב שהציבו הערבים במרכז שכונת שיח' ג'ראח. בקרב שנמשך כשבע שעות נרצחו 78 מנוסעי השיירה.⁷

בתום מלחמת הקוממיות נתחמה ברכס הר הצופים מובלעת מפורזת בשטח ירדן, שהייתה מנותקת מירושלים שבשליטת מדינת ישראל. המובלעת שימשה מעין 'מוצב חוץ' קדמי ומבודד של צה"ל ונחשבה טרף מפתה למחטף ירדני. צידה המערבי היה במרחק 1,200 מטרים משכונות מאה שערים ובית ישראל. בהסכם הפסקת האש נקבע כי המובלעת תוחזק בידי כוח של 121 ישראלים, ולכן חיילי הכוח הצבאי שהחזיק במתחם התחזו לשוטרים (86 "שוטרים" ו-35 "אזרחים"). הקשר בין המובלעת לעיר גופא התקיים באמצעות שיירת אספקה דו-שבועית, בליווי צבא ירדן ובפיקוח האו"ם. 'ציר השיירה' המוסכם יצא מ'עמדת מנדלבאום' שבשכונת מאה שערים לרחוב סנט ג'ורג', והמשיך דרך שיח' ג'ראח, מלון מאונט סקופוס (Mount Scopus), בית אנטוניוס ועד הר הצופים; כלומר, דרום-מזרח למתחם המוצבים הירדניים.

הסכם שביתת הנשק בין ממלכת ירדן למדינת ישראל שנחתם ב-3 באפריל 1949 לא שם קץ למעשי האיבה. חטיבת מחוז ירושלים (חטיבת 16) שהופקדה על ביטחון העיר ומרחבה הורכבה בעיקרה מחיילי מילואים,⁸ ותחת פיקודה בשגרה היו פלוגת הקו העירוני והכוח בהר הצופים. לאורך הקו העירוני התלקחו במרוצת השנים חילופי אש ותקריות ירי עם חיילים

6 יעקב רומן, "קרולין אמילי גרי היל: הציירת האוריינטליסטית מהר הצופים", **קתדרה** 112, תמוז תשס"ד (יוני 2004), ירושלים: יד יצחק בן-צבי, עמ' 95.

7 משה ארנוולד, **מצור בתוך מצור: הר הצופים במלחמת העצמאות**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי והמרכז לחקר כוח המגן, 2010, עמ' 140–174.

8 חטיבה 16 הייתה היחידה שנותרה במעמד חטיבת מחוז והייתה גדולה מחטיבות אחרות בצה"ל. מרכיב המילואים שלה כלל, בין היתר, ארבעה גדודי חי"ר (62, 68, 161, 163), ארבעה גדודי חי"ם (953, 954, 962, 963), גדוד מרגמות כבדות, יחידת מרגמות כבדות ויחידת סיור.

תצלום אוויר של מובלעת הר הצופים בין השנים 1948-1967 (צלם לא ידוע; באדיבות המחבר).

ירדנים, שבמהלכם נהרגו עשרות אזרחים וחיילי צה"ל במערב ירושלים. מאות חדירות של מסתננים ושל מפגעים ליישובי הפרוזדור ולירושלים גרמו לתקריות אש, שעליהן הגיב צה"ל בפעולות תגמול בתחום ירדן. לא פעם הסלימו תקריות אזרחיות לתקריות דמים. באותן שנים היו רק שבע פלוגות בפעילות מבצעית ברחבי המדינה, וצה"ל לא הקצה כוחות ניידים מוגדרים מראש לתגובה צבאית מיידית במרחב ירושלים.

מובלעת הר הצופים הייתה מקור מתמיד לדאגה. במשך 19 שנים השקיע צה"ל מאמצים רבים לביצור כושר העמידה של הכוח במובלעת בידיעה ודאית שבצבא ירדן קיימות תוכניות אופרטיביות לכבוש אותו בהפתעה. הגנת מובלעת הר הצופים התבססה על שני מתחמים מבוצרים. המתחם החיוני היה מתחם האוניברסיטה הדרומי, ששלט על השטח הגבוה שכלל שלושה מוצבים ובהם תשעה קיפודים; ומתחם הדסה, שכלל שני מוצבים ובהם שישה קיפודים. מערך הביצורים הושתת על רשת תעלות קשר בין המוצבים, עמדות ירי, שתי מנהרות, מיקוש וגידור נרחב (גדרות תיל מסוגים שונים –

תלתליות, דו־שיפועיות ועוד).⁹ הנחת העבודה הייתה כי במלחמה יוכל הכוח שבמובלעת לנהל קרב הגנה נייח בפרק זמן מוגבל בלבד, ובמהלכו יצטרכו כוחות צה"ל לחבור אליו. בעקבות ההסלמה במצב הביטחוני בירושלים, הוקמה בשנת 1953 בחטיבת ירושלים יחידה ייעודית להגנת מובלעת הר הצופים שנקראה יחידה 247, ומאז 1962 כונתה בשם הקוד 'מצוף'.

המתיחות בין ישראל לירדן לא התפוגגה בשנות ה־60. העילות האפשריות למלחמה (Casus Belli) עם ירדן שהוגדרו בתפיסת הביטחון הישראלית היו תקיפה, או סימנים מעידים משמעותיים להכנות התקפיות על ישראל; שיבוש או תקיפה של השיירה הדו־שבועית להר הצופים או איום ממשי על המובלעת בהר הצופים; ברית צבאית של ירדן עם מדינות עוינות; כניסת כוחות צבאיים עוינים לטריטוריה ירדנית; והתערערת בית המלוכה הירדני.¹⁰ מקביעות אלו נגזרו בתכנון המטכ"ל שתי השלכות אופרטיביות: בכל מקרה של תוקפנות צבאית ירדנית תנהל ישראל מלחמה עיקשת על כל שעל אדמה; צה"ל ישאף להכריע את האויב בכל מרחב יהודה ושומרון בתוך 72 שעות. בתוכניות המבצעיות נקבע כי צה"ל ישאף לחבור מוקדם ככל האפשר למובלעת הר הצופים, להשתלט על השטחים החיוניים ולהכריע את צבא ירדן בצפון ירושלים ובהמשך ביהודה ובשומרון. בשל קשיי העבירות והתמרון במרחב ההררי של ירושלים, יעדיף צה"ל צירי פעולה עוקפים דרך אגפי העיר לתנועה מהירה ויעשה מאמץ להימנע מתקיפה חזיתית כדי למעט בנפגעים.¹¹

בשנים 1949–1967 הוכנו כמה תוכניות חבירה קרקעית ומוטסת למובלעת הר הצופים – הן לחילוץ השיירה הדו־שבועית בדרכה בין העיר למובלעת והן לתגבור המובלעת לנוכח כוונות התקפיות של צבא ירדן. המבצעים נועדו לתפוס את השטח החיוני הר הצופים – תל אל־פול ולהשתלט על רכס הר הזיתים. המוצבים הירדניים הרלוונטיים בציר החבירה להר הצופים היו בית הספר לשוטרים, גבעת התחמושת, גבעת המבתר, הגבעה הצרפתית וואדי

⁹ נחמיה זרחוביץ ויוסי לנגוצקי, **בעקבות – מסלולי קרבות מלחמת ששת הימים בירושלים**, ירושלים: כרמל, 2020, עמ' 93 (להלן: זרחוביץ ולנגוצקי, **בעקבות**).

¹⁰ שם, עמ' 34.

¹¹ בתכנון העקרוני נכללה גם אפשרות שבשלב השני של המבצע תשתלט חטיבה 16 על העיר העתיקה. שמעון גולן, "לירושלים (קבלת ההחלטה לגבי כיבוש מזרח ירושלים)", בתוך: שאול שי וחגי גולן (עורכים), **נחשונים: 40 שנה למלחמת ששת הימים**, צה"ל: מערכות, משרד הביטחון, 2007, עמ' 209–211 (להלן: גולן, "לירושלים").

ג'וז. החבירה להר הצופים, כמו כיתור העיר העתיקה, חייבה להשתלט על שטחים אלה. תוכנית הפריצה להר הצופים התבססה על שלוש החטיבות הסדירות ועוד חטיבת מילואים, ונועדה להיפתח בריכוך אווירי שיימשך שעתיים טרם הבקעת כוחות היבשה. לשיפור המוכנות המודיעינית של טייסי חיל האוויר הועלו כמה מהם בשיירות להר הצופים כדי לצפות על היעדים 'מלמעלה', ותקיפתם תורגלה רבות במסגרת ההכנות לחילוץ השיירה הדור־שבועית להר הצופים.¹²

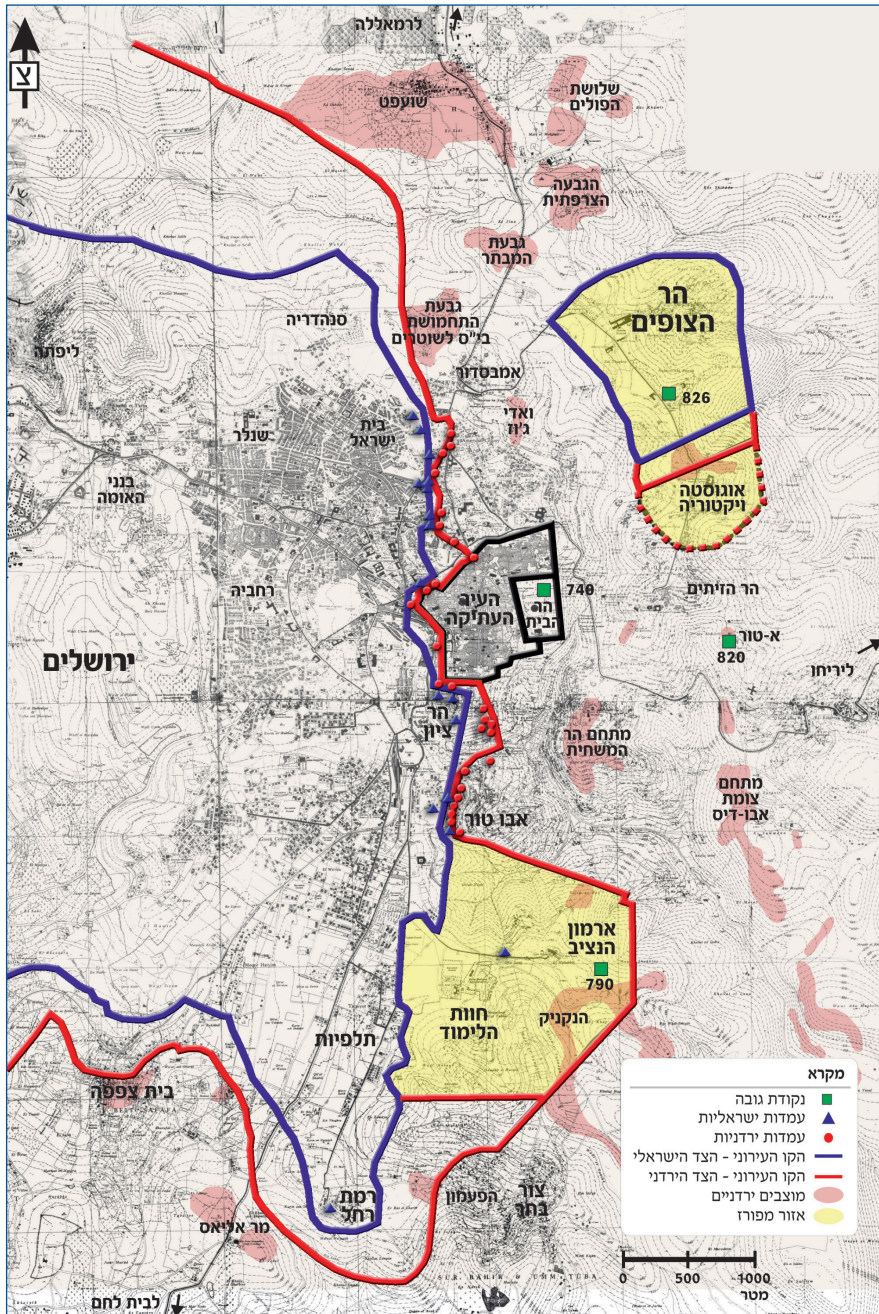
בשנת 1962 גובשו בתוכניות מחלקת המבצעים במטכ"ל שתי דרכי פעולה לחבירה להר הצופים של צוותי קרב בהרכב גדודים מהמערך הסדיר מחטיבת גולני או הצנחנים, שאליהם יצוותו פלוגות טנקים מחטיבה 7 המשורינית, ובסיוע אווירי לריכוך היעדים לפני תקיפתם ולאמנעת תגבורות אויב. הגדרת המשימה בתוכנית ההגנה של יחידת מצוף הייתה: "הכח ב'מצוף" יערך להגנה במרחב 'מצוף' וימנע כבוש המתחם או חלקו עד פריצת כוחותינו והתחברותם עם 'מצוף'".¹³ החבירה להר הצופים התאפשרה באיגוף דרומי או צפוני של העיר. ציר האיגוף הדרומי של ירושלים הערבית נע מכיוון רמת רחל או רכס ארמון הנציב (מטה משקיפי האו"ם) מזרחה, ובהמשך צפונה אל סילוואן, רכס הר הזיתים, אוגוסטה ויקטוריה והר הצופים; או לחלופין התקדמות בציר אבו תור, הר המשחית, הר הזיתים והר הצופים. ציר האיגוף הצפוני נע ממוצב הרדאר, נבי סמואל, תל אל־פול, הגבעה הצרפתית והר הצופים. המהלכים האוגפים הוערכו כבעלות סיכוי למיעוט נפגעים לעומת תקיפה חזיתית של המוצבים המבוצרים בצפון ירושלים, שלה היה סיכוי לחבור מהר יחסית למובלעת הר הצופים ולשטח השולט העיקרי במזרח ירושלים: הר הצופים – תל אל־פול. מבצע החבירה ליחידת מצוף נקרא מבצע 'נבות'.¹⁴ בשנים 1965–1966 עובדו במטכ"ל שתי תוכניות אופרטיביות כלל־צה"ליות למלחמה. להלן הרעיון המרכזי בתוכניות אלו בזירת ירדן:

תוכנית 'סדן' (מגננה) – היערכות לאורך הגבול עם ירדן, המבוססת על גיוס כוחות המילואים וכוללת התכוננות לביצוע מחטפים כדי להשיג יתרונות טקטיים מקומיים. לאחר בלימת מתקפת האויב יוכל צה"ל לעבור לשלב מתקפת־נגד.

¹² זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 62 (הערת שוליים 42).

¹³ רס"ן פייקס מיכאל, קצין האג"ם בחט' 16, **הגנת מצוף**, פברואר 1962, א"צ 71/66–349, עמ' 2.

¹⁴ סא"ל גדעון מחנימי, קמ"ן פקמ"ז, **תיקי מטרה למבצע 'נבות'**, 8 במארס 1963, א"צ 65/96–337, עמ' 1.

תוכנית 'פרגול' (מתקפה) – תוכנית יזומה מאוקטובר 1965 לכיבוש מזרח ירושלים והגדה המערבית, כולה או חלקה, במצב של שינוי בסטטוס-קוו עם ירדן (התמוטטות המשטר או כניסת כוחות זרים לממלכה). עם ההכרזה על מצב חירום במאי 1967 הוגדרה כוונת התוכנית: "צה"ל יכבוש את צפון-ירושלים ומזרחה וישתלט על הגדה המערבית תוך 72 שעות, יגן על מרחב המדינה [ישראל], ויהיה בכוננות להכריע את מצרים ביבשה, באוויר ובים".¹⁵

תוכנית 'פרגול' ליחידת מצוף התבססה על חבירה קרקעית למובלעת ועל השתלטות על השטח החיוני הר הצופים – תל אל-פול בתוך 12 שעות.¹⁶ בתוכנית המבצע נקבע כי בשלב הראשון, דהיינו ב-12 השעות הראשונות, יבקיעו הכוחות את המערך המבוצר בירושלים, יחברו להר הצופים ויכבשו את אוגוסטה ויקטוריה וא-טור.¹⁷

ההבקעה למובלעת תוכננה להיעשות לאורך 'ציר השיירה' משער מנדלבאום להר הצופים, ואיגוד הכוחות לתוכנית 'פרגול' כלל שלוש חטיבות סדירות – חטיבה 35 (הצנחנים), חטיבה 1 (גולני) וחטיבה 7 (שריון),¹⁸ בסיוע חטיבת מילואים 16, טנקים מגדוד השריון של פיקוד המרכז ותקיפה אווירית מקדימה במשך שעותיים של המוצבים שבצפון ירושלים.¹⁹ תוכנית 'פרגול' לא כללה את כיבוש העיר העתיקה כיעד העומד לעצמו בשלב ההבקעה, בהנחה שהעיר העתיקה תיפול כתוצאה מכיתורה. בתכנון העקרוני נכללה האפשרות שבשלב השני של המבצע תשתלט חטיבה 16 על העיר העתיקה.²⁰

צבא ירדן

תפיסת הביטחון של הממלכה ההאשמית התמקדה בשמירת המשטר והתבססה על מגננה. הנחת היסוד בתוכניות ההיערכות של צבא ירדן מול ישראל הייתה שהגדה המערבית תשמש זירת הלחימה הראשונה, וצה"ל

15 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 48.

16 תוכנית 'פרגול' התבססה על תוכנית 'גרניט' שקדמה לה. שם, עמ' 47.

17 זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 54.

18 "תוכנית 'פרגול' – כוחות ומשימות", בתוך: אילון, **מלחמת ששת הימים: המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 55; עוזי נרקיס, **אחת ירושלים**, תל-אביב: הדפסת המחבר, 1975, עמ' 28-30, 52-53 (להלן: נרקיס, **אחת ירושלים**).

19 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 49; זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 55.

20 בתכנון העקרוני נכללה גם אפשרות שבשלב השני של המבצע תשתלט חטיבה 16 על העיר העתיקה. גולן, "לירושלים", עמ' 211.

ינסה לכבוש אותה בתנועת מלקחיים. זרוע אחת תכבוש את ירושלים ואת רמאללה ומשם תנוע ליריחו, והזרוע השנייה תנוע מבקעת בית שאן דרומה ותחבור עם הזרוע הראשונה ביריחו. בתוכנית המגננה הירדנית בגדה המערבית, תוכנית 'אל-חוסייין'²¹, הוצבו שש חטיבות חי"ר לאורך קו שביתת הנשק עם ישראל, וחטיבת החי"ר השביעית הוצבה כעתודה חזיתית באזור ח'אן אל-אחמר (מעלה אדומים). שני גדודי שריון עצמאיים הוקצו להגן על אגפי המערך, האחד בדרום הר חברון והשני בצפון השומרון. שתי חטיבות שריון ירדניות של טנקי פטון הוצבו כעתודה אסטרטגית בבקעת הירדן (הגי'פטליק ויריחו). מטרת מערך ההגנה הירדני בגדה המערבית הייתה בראש ובראשונה לחסום את צירי הפריצה העיקריים של צה"ל אל גב ההר, והוא הורכב משתי רצועות – רצועה קדמית של מוצבים הצמודים לקו שביתת הנשק (כולל שרשרת מתחמים גדודיים בקו ביניים מאחוריהם), ורצועה עורפית של מתחמים במרחק 5–15 קילומטרים מהחזית.

מתחילת שנות ה-60 איישה חטיבת חי"ר מתוגברת דרך קבע את הקו העירוני בירושלים ואת המוצבים המבוצרים שבמרחב העירוני. הכוחות הירדניים התבצרו לאורך הקו העירוני ב-102 עמדות מבוצרות שמוקמו בבתי מגורים, בחצרות, בגדרות אבן וכדומה – כשמרבית חרכי הירי שלהם מופנים מערבה לעבר ישראל. ברכס מלון אמבסדור לא היו עמדות של צבא ירדן. שטח ההפקר שהפריד בין קו העמדות הירדניות לאלו הצה"ליות היה ברוחב 50–200 מטרים, והיה משופע בגדרות תיל, בתעלות, במחסומים נגד טנקים ובגדרות אבן. בשנות ה-60 החזיק צה"ל את הקו ב'פלוגת הקו העירוני', שאיישה תשע עמדות בקביעות. שבע עמדות נוספות אוישו רק בעיתות כוננות, ושלוש עמדות נוספות אוישו רק בשעות היום.

תוכנית המגננה הירדנית במרחב ירושלים משנת 1965 כללה מהלכי תקיפה מוגבלים ('יישור קו') באמצעות מחספי כיבוש מקומיים במובלעת הר הצופים, ברכס ארמון הנציב ובמשלטי מודיעין ושעלבים, וניתוק ציר ירושלים–השפלה באזור הקסטל. חיל האוויר הירדני הקטן (24 מטוסי האנטר) נועד לסייע בתקיפת יעדים בישראל. במחטפי תוכנית 'אל-חוסייין' נכללה מובלעת הר הצופים, ובמרכז תוכנית 'טארק' עמד כיבוש הר הצופים.²²

²¹ שם, עמ' 208–209.

²² זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 30–33.

היערכות צבא ירדן במרחב ירושלים

המשבר המזרח תיכוני פרץ ב־15 במאי 1967 עם הזרמת כוחות מצריים לחצי האי סיני והחרף עם הכרזת נשיא מצרים, ג'מאל עבד אל־נאצר, ב־22 בחודש על חסימת נתיבי התעבורה הימית במצרי טיראן בפני כלי שיט ישראלים. ב־23 במאי נפרסה חטיבה משוריית 60 ירדנית באזור קליה–יריחו–ח'אן אל־אחמר, בשילוב שני גדודי חי"ר מחטיבת חי"ר 27 שבאזור אבו דיס, וכוח זה תוכנן לכבוש את מובלעת הר הצופים. בתקופת ההמתנה פעלה ישראל להניא את ירדן מפני היגרות למלחמה,²³ אולם ב־30 במאי חתם חוסיין על הסכם הגנה דו־צדדי עם מצרים,²⁴ והכריז כי ירדן לא תתיר את מעבר השיירה הדו־שבועית להר הצופים ב־7 ביוני.²⁵ עם חתימתו על הסכם הוכפף צבא ירדן למפקדה הערבית המאוחדת (מפע"ם). ב־1 ביוני הגיע לעמאן הגנרל המצרי פאריק עבד אל־מונעם ריאד, שמונה למפקד הזירה הירדנית במפע"ם והפך לפוסק העליון בהפעלת צבא ירדן. לפני בואו הציע בריגדיר־גנרל עאטף מג'אלי, ראש אגף המבצעים במטכ"ל הירדני, לרכז את הכוח הירדני בחזית ירושלים, גם במחיר הפקרת יתר חלקי הגדה. הוא דגל בריכוז מאמץ אסטרטגי לכיבוש מערב העיר כדי שבתום המלחמה תשמש 'משכון' שתמורתו תוותר ישראל על כל כיבושיה. "המפתח לכל התוכנית היה השתלטות מהירה על הר הצופים, שבו ראה מג'אלי את נקודת הכובד לכל פעולה בצפון העיר", כתב אלוף נרקיס.²⁶ ריאד דחה את התוכנית והטיל על צבא ירדן לרתק כוחות ישראלים מהחזית המצרית לגבול עם ירדן באמצעות מחטפים (ארמון הנציב, הר הצופים, לטרון ורכס הגלבוע). משימה נוספת הייתה לערוך תקיפות ארטילריות ואוויריות על שדות תעופה ישראלים במרכז המדינה (לוד, שדה דב ורמת דוד). אל הכוחות הירדניים סופחו שני גדודי קומנדו מצריים שהוטסו ב־3 ביוני לעמאן והוצבו בגדה המערבית. עיראק העבירה לקרבת גבולה עם ירדן כוח אווירי שהוצב בשדה

²³ המסרים הישראליים הועברו בתיווכם של נשיא ארצות הברית לינדן ג'ונסון (Johnson) ושל מזכיר האו"ם אוֹת'אנט (U Thant). בבוקר 5 ביוני נכשלו מאמצי ישראל למנוע את הצטרפות ירדן למלחמה. זכי שלום, **דיפלומטיה בצל מלחמה: אילוצים, דימויים ומאויים בדרך למלחמת ששת הימים**, תל־אביב: משרד הביטחון והמכון למחקרי ביטחון לאומי, 2007, עמ' 408.

²⁴ חוסין מלך ירדן, "מלחמתי בישראל", כפי שסופר לעיתונאים ויק ואנס ופיאָר לאוֹאָר, בתוך: אפרים קם (עורך), **חוסין פותח במלחמה**, צה"ל: מערכות ומשרד הבטחון, 1974, עמ' 49–52.

²⁵ שמואלביץ, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**, עמ' 4.

²⁶ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 97.

התעופה H3, והחלה להזרים לממלכה חיל משלוח בהרכב דיוויזיה מתוגברת. תחילה הוכנסה חטיבת חי"ר עיראקית אחת, ואליה נוספו במהלך המלחמה שתי חטיבות חי"ר וחטיבת שריון אחת.²⁷

בבוקר 5 ביוני, בשעה 07:00, הייתה פריסת הכוחות של צבא ירדן סדורה ומוגמרת. מתחמי המוצבים הגדודיים והפלוגתיים והעמדות הקדומניות היו בתפוסה מבצעית מלאה. המרחב שממזרח לירושלים היה המוגן והמעובה בהיערכות הירדנית, והתבסס על ארבע חטיבות חי"ר ועל חטיבה משוריית.²⁸

מערך ההגנה הירדני במזרח ירושלים

- חטיבת חי"ר 3 בפיקוד הקולונל עלי עטא הזעא, מתוגברת בגדוד חי"ר 31, איישה את מוצבי מזרח ירושלים בפריסה הבאה:
- גדוד חי"ר 31 (מחטיבה 27) במתחם אבו דיס – אל-עזיזיה;
- גדוד חי"ר 8 נפרס בעיר העתיקה, בהר ציון, באבו תור ובמוצב 'הנקניק';
- גדוד חי"ר 2 נפרס בגזרת שיח' ג'ראח: פלוגה בגבעת התחמושת, פלוגה בבית הספר לשוטרים, פלוגה בשטח הפתוח בין בית הספר לשוטרים לשכונת שיח' ג'ראח ופלוגה בשיח' ג'ראח;
- גדוד חי"ר 4 נפרס במוצבים הפלוגתיים בגזרה הצפונית: בגבעת המבתר, בגבעה הצרפתית, ברכס שועפאט ובתל אל-פול;
- גדוד 39 (מחטיבה 29) – פלוגה במוצב 'הפעמון'.
- במתחם שמצפון לשכונת שיח' ג'ראח לאורך הכביש הראשי ירושלים – רמאללה נבנו ארבעה מוצבים פלוגתיים מבוצרים בטור: בית הספר לשוטרים בדרום, 250 מטרים צפונה ממנו היה מוצב גבעת התחמושת, 600 מטרים צפונה ממנו היה מוצב גבעת המבתר ו-600 מטרים צפונה ממנו מוצב הגבעה הצרפתית. גדוד 4 נערך בשני קווים בעלי אופי שונה: קו העמדות החזיתי לאורך הקו העירוני משער שכם בחומת העיר

27 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 83–84, 99–100.

28 פריסת החטיבות הירדניות בבוקר 5 ביוני 1967: חטיבת חי"ר 2 (מתוגברת בשלוש סוללות חת"ם ובגדוד קומנדו מצרי) במרחב לטרון-רמאללה; חטיבת חי"ר 3 (מתוגברת בגדוד חי"ר מחטיבה 27 ובגדוד חת"ם) במרחב ירושלים (ואדי בית חנינא – ג'בל מוכבר); חטיבת חי"ר 27 (פחות גדוד 35) ממערב לח'אן אל-אחמר; חטיבת חי"ר 29 בהר חברון (גדוד 39 אייש את מוצבי 'הפעמון', ג'בל אבו-ע'וניים [הר חומה] – מר-אליאס); חטיבת שריון 60 בהרכב 88 טנקי פטון (בתוספת גדוד תותחי לוג' תום 155 מ"מ וגדוד נ"מ) בצפון ים המלח (קל'ה). אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 116–119.

העתיקה צפונה עד לבית הספר לשוטרים; ובעורפו קו ארבעת המוצבים הפלוגתיים, ששלטו על שכונת שיח' ג'ראח ועל צירי התנועה ירושלים–רמאללה ועל חלקים מהציר המוליך להר הצופים. ערב המלחמה צורפה לגדוד זה פלוגת מילואים, נוסף על כוח הסיוע האורגני שלו שכלל שש מרגמות 81 מ"מ וארבעה ג'יפי תול"ר.

● גדוד תותחי שדה 9 נפרס במשולש חיזמא–ענתא–שועפאט.²⁹

עדכון התכנון האופרטיבי

בעקבות החשש הכבד מתקיפת השיירה להר הצופים התאים האג"ם בפקמ"ז ב־31 במאי את תוכנית 'פרגול' בירושלים, ובהוראת המטכ"ל נשלח מח"ט 55 באותו היום לערוך סיור מטה מצומצם בירושלים לאפשרות שייקרא ב־7 ביוני להשתתף בחילוץ השיירה להר הצופים.³⁰ עם הודעת ירדן על הצטרפותה למלחמה בישראל עודכנה תוכנית 'פרגול' המטכ"לית ב־1 ביוני, ובעקבותיה הותאמה למחרת תוכנית 'פרגול' הפיקודית. בתוכנית הפיקודית "בעיות החבירה עם ההר וחילוץ השיירה הוסיפו לעמוד בראש דאגותיו של הפיקוד", וכוונת ההתחברות להר הצופים בהבקעה ישירה דרך צפון ירושלים הומרה בהבקעה עוקפת לגב ההר בציר מהרדאר לשיח' עבד אל-עזיז (כיום פסגת הר אחרים שבמבשרת ציון).³¹

המטרות האסטרטגיות של הפיקוד העליון ערב המלחמה היו הסרת האיום המצרי, הבטחת חופש השיט במפרץ אילת ושיקום ההרתעה הישראלית.³² "ישראל יצאה למלחמה לא כדי לכבוש את הגדה המערבית ולא כדי לתקן את הגבול עם סוריה. בצאתה למלחמה היו לה שתי מטרות: להכות את צבא מצרים מכה ניצחת ולפתוח את מצרי אילת לשיט ישראלי", אמר דיין.³³ משאפסו הסיכויים ליישוב המשבר בדרכים דיפלומטיות החליטה הממשלה ב־4 ביוני לפתוח במלחמת מנע מקדימה נגד צבא מצרים. תוכנית 'פרגול'

²⁹ שמואלביץ, חטיבה 55 במלחמת ששת הימים, עמ' 3–4.

³⁰ מוטה גור, "הר הבית בידינו!", עריכה: גרשון ריבלין, צה"ל: מערכות, משרד הביטחון, 1973, עמ' 42 (להלן: גור, "הר הבית בידינו!").

³¹ זלמנוביץ (עורך), לכבוש את ההר, עמ' 101–103.

³² עמי גלוסקא, אשכול, תן פקודה!: צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים, 1963–1967, מהדורה שנייה, צה"ל: מערכות, בן-שמן: מודן, משרד הביטחון, 2016, עמ' 172.

³³ גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, עמ' 261.

המטכ"ל לית עודכנה לאור הכוונה האסטרטגית להתמקד בהכרעת צבא מצרים בסיני ולהיערך למגננה מול סוריה וירדן. בהתייחס לגורם הזמן התבססו תכנוני המטכ"ל על "האיום המתמיד של 'חרב דמוקלס' בדמות החלטה צפויה של מועצת הבטחון [של האו"ם] על הפסקת אש".³⁴ בדיון המטכ"ל בבוקר 4 ביוני הביע אלוף נרקיס חשש מפני "מתקפה [ירדנית] על מובלעת הר הצופים, שבהיותה מנותקת משטח המדינה העמידה בפני האויב פיתוי לכבשה; מה גם שנפילתה הייתה מהווה מכה חמורה לישראל".³⁵ בספרו הוא כתב: "הצגתי בהתלהבות את התכנית שלי – התחברות להר-הצופים על-ידי החטיבה הירושלמית או חטיבה 10".³⁶ המרכיב המשוריין בסד"כ הצה"לי בתוכנית המגננה הפיקודית ('סדן') במרחב ירושלים ערב המלחמה התבסס על חטיבה 16 שכללה את פלוגת הטנקים הירושלמית (18 טנקי שרמן), על חטיבה 10 (61 טנקי שרמן ו-12 טנקי סנטוריון, בנוסף לזחל"מים), ועל 9 שריוניות מחטיבת הצנחנים הסדירה.³⁷

מלחמת ששת הימים

ביום שבו פרצה מלחמת ששת הימים היו במובלעת הר הצופים 120 חיילים; 85 מהם לוחמי פלוגת מילואים מחטיבה 5, מצוידים בארבעה תול"רים ובארבע מרגמות 81 מ"מ. בבוקר נפתחה אש מנשק קל על הכוח אך הוא נצר את אש. לאחר השעה 11:00 הורה מפקד מצוף, רס"ן מנחם שרפמן, להנחית מכת אש על עמדות האויב. בשעה 12:00 הורה המטכ"ל לפלוגת צוערי קורס קצינים מבה"ד 1 להיכנס לכוננות לחבירה במסוקים להר הצופים (מבצע 'אקרובט'). במטכ"ל ובפקמ"ז היה ברור כי כוחות העתודה הירדניים – חטיבה 60 המשוריינת ושני גדודי חי"ר – מסוגלים לתקוף את הר הצופים בתוך זמן קצר.³⁸

בשעה 09:23 התקבל במטכ"ל מידע שלפיו ניתנו פקודות תקיפה לחיל האוויר ולארטילריה בצבא ירדן, ובשעה 10:45 בקירוב נורו היריות הראשונות

³⁴ אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 83–98, 133.

³⁵ שם, עמ' 112.

³⁶ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 86.

³⁷ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 124; זרחוביץ ולנגוצקי, **בעקבות**, עמ' 302.

³⁸ אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 78, 144.

בירושלים. ב־11:00 פתחה הארטילריה הירדנית אש תלולת מסלול על הר הצופים, על שכונות ירושלים (נחלת שמעון, מאה שערים ומוסררה) ועל קיבוץ רמת רחל. לאחר מכן נורתה אש ארטילרית ואש שטוחת מסלול על הכביש הראשי לירושלים, על שדות תעופה (לוד ורמת דוד) ועל יישובים ישראלים שלאורך הקו הירוק מקיבוץ טירת צבי שבבקעת בית שאן עד קיבוץ להב שבנגב. צה"ל הודיע לוועדת שביתת הנשק על נכונות ישראל לקבל את הצעת ירדן מ־11:40 להפסיק את האש לאלתר, אולם בשעה 11:50 תקפה שישיית מטוסי האנטר ירדניים מטרות בשרון והשמידה מטוס 'נורד' בשדה התעופה שבכפר סירקין.³⁹

מפקד פקמ"ז, אלוף עוזי נרקיס, נמצא במטה הפיקוד ברמלה כאשר מטח פקודות היערכות ניתן עליו מהמטכ"ל. בעיצומה של ההמולה בחמ"ל כרסמה בו המחשבה:

חטיבה 60 הירדנית, עם 100 [למעשה 88] ה'פאטונים' שלה, היכן היא? אמש עוד היתה אי-שם בבקעת הירדן, ליד יריחו. העודנה שם? אין לנו שום אמצעי-מודיעין עצמאיים. אפילו לא מטוס-סיור עלוב אחד. בכל תלויים אנו במטכ"ל. אבל שם עתה 'העיניים מופנות דרומה'. האיכפת למישהו מה הן תנועותיה של חטיבת-שריון ירדנית? מה אם היא נעה כבר ותופיע לפתע במבואות ירושלים? [...] לנוכח התקפת-שריון מרוכזת, אם תבוא, אין לאנשינו המעטים שבהר-הצופים סיכוי.⁴⁰

חטיבה 10 שהוכפפה לפקמ"ז תוכננה לבצע מחטף בלטרון, אולם לנוכח הסכנה שנשקפה להר הצופים הציע אלוף נרקיס להפעילה באיגוף שמאלי דרך נבי סמואל לתל אל-פול. לדבריו, הוא חשש שחטיבה 16 הירושלמית מתוגברת בפלוגת טנקים, שתוכננה להתקפת מצח בשיח' ג'ראח בחבירתה להר הצופים, תספוג אבדות כבדות מאוד, ולכן העדיף שחטיבה 10 תחבור במהלך עוקף. בשיחתו הטלפונית עם שר הביטחון השתכנע דיין מטיעונו, ובשעה 12:20 הורה לקדם את חטיבה 10 לפרוודור ירושלים כדי להתחבר עם הר הצופים. לדברי נרקיס, אמר לו דיין: "אם תהיה סכנה להר-הצופים

39 גולן, **מלחמה בשלוש מערכות**, עמ' 205; אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 142–143; נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 102.

40 נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 101.

פעל לפי שיקול-דעתך. רעיון האיגוף נראה לי".⁴¹ במשימה שהטיל נרקיס על מח"ט 10, אל"ם אורי בן-ארי, בשעה 12:30 נאמר: "החטיבה תפרוץ בגזרת מעלה החמישה – מוצא [...] ותכבוש את השטח החיוני של ירושלים בגזרת תל אל-פול, במהירות מרבית (עד 060400) כדי לנטרל התקפת-נגד אפשרית של השריון הירדני". בשעה 13:45 תדרך אלוף נרקיס בלשכתו ברמלה את מח"ט 10 והוסיף כי לאחר כיבוש שיח' עבד אל-עזיז ונבי סמואל על מח"ט 10 "להמשיך לשטח החיוני של תל אל-פול ומשם להר הצופים. משימתך להגיע להר הצופים".⁴² בעקבות חששו של נרקיס שהאיגוף עלול להימשך זמן רב, הנחה דיין לאחר מכן (12:50) "לתת צנחנים במגמה שיתחברו דרך שיח' ג'ראח, דרך בי"ס לשוטרים, עם הר הצופים".⁴³ כלומר, האיום העיקרי על הר הצופים נשקף מטנקי הפטון של חטיבה 60 הירדנית, ולכן נדרש מענה משוריין לחבירה למובלעת.

בצהריים נמסרו למטכ"ל ידיעות מודיעיניות שלפיהן יורטה הוראת הגנרל ריאד לכבוש את הר הצופים וכי חטיבה 60 הירדנית בפיקוד השריף זיד בן-שאכר החלה לנוע לעבר ירושלים. לאחר השעה 14:00 יירט אמ"ן שיחה טלפונית בין נשיא מצרים למלך ירדן, שבה ביקש נאצר מחוסיין לכבוש שטחים ישראליים כקלפי מיקוח והעריך שמועצת הביטחון של האו"ם תחליט בערב על הפסקת אש.⁴⁴ ההודעות (הלא נכונות) ברדיו עמאן וברדיו קהיר על כיבוש ג'בל מופכר (ארמון הנציב) והר הצופים איששו את כוונת התקיפה הירדנית.

בעקבות ההסלמה בשטח ולאור המודיעין שזרם למטכ"ל גברה החרדה לגורל מובלעת הר הצופים. הדאגה הישראלית התעצמה עם ריכוז שני גדודי חי"ר מחטיבה 29 הירדנית בשכונות אבו דיס ואל-עזריה הסמוכות להר הצופים, וכאשר על ציר יריחו-ירושלים, הנמצא כמטחווי קשת מהר הצופים, נערכו לתנועה הטנקים של חטיבה 60 הירדנית. להערכת אמ"ן, נשקפה סכנת תקיפה ירדנית מוחשית על מובלעת הר הצופים, ולראיית המטכ"ל למהלך זה עלולה הייתה להיות תוצאה קשה מההיבט הטקטי והשלכות חמורות מאוד בזירה האסטרטגית.

41 שם, עמ' 110-111.

42 זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 157-158.

43 עדות אלוף עוזי נרקיס, 1970, א"צ 192/1974-1149, עמ' 132-133, בתוך: גדעון אביטל-אפשטיין, **67, ירושלים, מלחמה**, תל-אביב: מטר, 2017, עמ' 356 (להלן: אביטל, **67, ירושלים, מלחמה**).

44 גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 210, 216.

כניסת ירדן למלחמה הציבה שאלה מורכבת בפני הדרגים המדיני והצבאי. בשעה 12:15 הורה הרמטכ"ל, רב־אלוף יצחק רבין, להכין כוחות לחבירה להר הצופים, וב־12:30 נערך בחמ"ל קד"מים שבמוצב הפיקוד העליון בקריה ('הבור') דיון בראשות ראש הממשלה לוי אשכול ובהשתתפות 'ועדת השלושה' (דיין, אלון וידין),⁴⁵ הרמטכ"ל רבין, סגנו אלוף חיים בר־לב, וראש אמ"ן אלוף אהרון יריב. בישיבה אמר דיין כי מטרת ישראל בצאתה למלחמה הייתה להכות במצרים והציע שלא להסתבך בשתי חזיתות. בהתייחסו לדיווחים המדאיגים מהר הצופים הוסיף כי אם ינסו הירדנים לתפוס את הר הצופים יהיה צורך לשגר לשם מייד כוח. בדיון היה מנוי וגמור לסכל את האיום על יחידת מצוף, ולאחר שבר־לב דיווח כי חטיבה 10 תגיע בתוך שעותיים לשטח כינוסה אמר דיין שאם כך הדבר, חיוני לכבוש את שכונת שיח' ג'ראח כדי להקל על כיבוש הר הצופים. הדיון הסתיים בהחלטה להמתין להתרחשויות, בעיקר בחזית הירדנית.⁴⁶ הסיכום בפיקוד העליון התווה את הכיוון להחלטה הלילית של הממשלה כעבור 12 שעות לכבוש את ירושלים ללא העיר העתיקה.⁴⁷

ב־12:50 הורה המטכ"ל לפקמ"ז להניע את חטיבה 10 לעבר הפרוזדור כדי להשתלט על השטח החיוני בתל אל־פול שמצפון לירושלים כדי לחבור להר הצופים ולסכל את עליית חטיבה 60 הירדנית לגב ההר בגזרה זו.⁴⁸ בגלל החשש שחטיבה 10, שאמורה להבקיע שטח קשה מאוד לעבירות, תתקשה להגיע במהירות הנדרשת להר הצופים הוחלט לתגבר במאמץ משני של גדוד מחטיבה 55 דרך שיח' ג'ראח. בשעה 13:15 קיבל מח"ט 55 פקודה להעלות לירושלים גדוד אחד מחטיבתו שתוגבר עם קבלת המשימה בפלוגת טנקי שרמן.⁴⁹ בה בעת המשיכה ועדת שביתת הנשק של האו"ם במאמצים להפסיק את האש, ונקבע כי ב־14:20 היא תיכנס לתוקף.⁵⁰

45 'ועדת השלושה' הייתה ועדה מיועצת לראש הממשלה שהקים אשכול בהרכב מצביאי צה"ל בעבר: שר הביטחון – רב־אלוף (במיל') דיין, שר העבודה – אלוף (במיל') יגאל אלון, רב־אלוף (במיל') פרופ' יגאל ידין; לחבריה הייתה גישה חופשית למטכ"ל ולמוצב הפיקוד העליון בימי המלחמה.

46 איתן הבר, **היום תפרוץ מלחמה: זיכרונותיו של תת־אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר**, תל־אביב: עידנים, 1987, עמ' 227–228; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 208–209.

47 יצחק רבין, **פנקס שירות**, חלק ראשון, תל־אביב: ספריית מעריב, 1979, עמ' 188.

48 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 147; זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 135.

49 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 195.

50 שם, עמ' 148.

לאחר דיון הקברניטים, בשעה 13:05 כינס בר־לב ישיבת קד"ם (קבוצת דיון מקדימה) עם ראשי האגפים במטכ"ל כדי לתרגם את ההחלטות לפקודות מבצע. בישיבה דיווח סגן הרמטכ"ל כי שר הביטחון דורש שהחבירה להר הצופים תעשה גם דרך שיח' ג'ראח, בכוח שיורכב מפלוגת טנקי שרמן (פלוגת הטנקים הירושלמית) ומגדוד צנחנים מחטיבה 55.⁵¹ רמ"ח המבצעים במטכ"ל, אל"ם יצחק חופי, שהכיר היטב את הרכב הכוחות המיועדים לתוכנית 'פרגול קטן' (תקיפה בגזרה מצומצמת), דרש להגדיל את הסד"כ למבצע החבירה להר הצופים.⁵² בעקבות התייתרות משימת חטיבה 55 בסיני הורה המטכ"ל בשעה 14:15 למפקדה, אל"ם גור, להתייצב בירושלים עם גדוד נוסף מחטיבתו. חצי שעה לאחר מכן (14:45) חוסל כמעט כליל חיל האוויר הירדני עם השמדת 22 מטוסי האנטר ירדניים,⁵³ וכעבור 10 דקות (14:55) הורה דיין לרמטכ"ל לחבור בלילה להר הצופים דרך בית הספר לשוטרים בכוח בהרכב שני גדודים, "וזאת באם לא תוכרז עד אז הפסקת אש כללית בזירת ירדן". לנוכח ההתפתחויות הוחלט בשעה 15:05 להועיד את חטיבה 55 במלואה למערכה בירושלים, והחבירה להר הצופים תוכננה בשני מאמצים – כיבוש רכס נבי סמואל – תל אל־פול – הגבעה הצרפתית באמצעות חטיבה 10, וחבירת חטיבה 55 למובלעת דרך שיח' ג'ראח. בשעה 16:30 אישר דיין את משימת החבירה להר הצופים דרך שיח' ג'ראח.⁵⁴

נמצא אפוא שמצהרי 5 ביוני – לאחר השמדת מרבית חיל האוויר המצרי ובתום שלב ההבקעה בקרבות שניהלו העוצבות המשוריינות בסיני – היה ברור לדרג הקברניטים כי הפור נפל וירדן אכן הצטרפה למלחמה. משימת החיורם הדחופה ביותר שניצבה על מדוכת הפיקוד העליון הייתה להציל את מובלעת הר הצופים. איום זה האפיל בסכנתו האסטרטגית על כל האיומים האחרים ועמד בראש דאגותיהם של שר הביטחון ושל הרמטכ"ל. חרדת הפיקוד העליון הוחמרה במשנה תוקף כאשר נודע ב־13:30 כי צבא ירדן השתלט על מתחם ארמון הנציב ואימת את אזהרות המודיעין.

כוח פלוגתי מוגבר (מגדוד 31 הירדני) תפס לאחר השעה 13:00 את מתחם ארמון הנציב, מטה משקיפי האו"ם במזרח התיכון, וכדור השלג הקרקעי

⁵¹ שם, עמ' 147; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 213.

⁵² אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 196 (הערת שוליים 2).

⁵³ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 146.

⁵⁴ אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 196; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 215–217.

החל במסלול דהירתו – כאשר בשלב זה פעלה ישראל בכל מאודה לבלום את ההסלמה בחזית ירדן ולמנוע את המלחמה. בעוד הגנרל אוד בול (Bull), ראש מטה משקיפי האו"ם, הנצור בארמונו נושא ונותן עם ירדן להרחקת חייליה, זוהתה התקדמות כוח דו-מחלקתי ירדני ממתחם ארמון הנציב לעבר חוות הלימוד הסמוכה שבשטח המפורז. כוח זה נבלם בשעה 14:05 ונסוג. רס"ן עמוס נאמן, קצין האג"ם של חטיבה 16, איגד מספר כוחות מחטיבת ירושלים כדי לתקוף את הכוח הירדני שהשתלט על ארמון הנציב. מח"ט 16, אל"ם אליעזר אמיתי, דיווח בשעה 14:10 על ההתפתחות למפקד הפיקוד, וכעבור חמש דקות ביקש אלוף נרקיס מהמטכ"ל אישור להתקפת-נגד על ארמון הנציב. "האישור ה-מטכ"לי להתקפת-הנגד הגיע לפיקוד ב-1425, בעקבות הוראת שר הבטחון", נכתב בסיכום של המחלקה להיסטוריה.

כעבור 5 דקות הוריד ק' ה-אג"מ הפיקודי [רגב] את האישור ל-מח"ט 16, [...] אולם בשעה 1440 הורה האלוף [נרקיס] לעכב את הפעולה עד לאישור נוסף, וזאת בהיענות לבקשה נוספת להפסקת אש, אשר הוגשה ע"י גנרל אוד בול ב-1425. בשעה 1445 הועברה למטה המשקיפים ההסכמה הישראלית להפסקת אש החל משעה 1500, ומסתבר שגם ירדן מסרה על הסכמתה להפסקת אש. 5 דקות לאחר מכן [14:50] מסר עוזר ראש אג"מ [זאבי] ל-רמ"ח מבצעים [חופי], כי לפי הוראת שר הבטחון אין לבצע את כיבוש 'ארמון הנציב'. אולם בטרם הספיק זה להעביר את הוראת השר לידיעת פקמ"ז, נתן מח"ט 16 ל-מג"ד 161 [ב-15:10] פקודה לתקוף את ארמון הנציב [...]. בשעה 1515 הורה רמ"ח מבצעים שלא לתקוף באזור ארמון הנציב, אולם רמ"ט פקמ"ז [ברוך בר לב] השיב לו כי ארמון הנציב נכבש כבר למעשה.⁵⁵

בהערת שוליים למשפט האחרון נכתב כי "בפועל רק פתחו הכוחות באש מכינה אותה שעה".⁵⁶ לפי התיעוד הרשמי כיבוש ארמון הנציב הסתיים ב-15:35, אולם לפי עדות נרקיס, ארמון הנציב נכבש סופית בשעה 16:30 לערך.⁵⁷

55 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 148, 151–153; זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 150–153.

56 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 153 (הערת שוליים 5).

57 שם; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 214.

כרוניקת הפקודות בין המטכ"ל לכוחות בשטח לא הדביקה את השתלשלות האירועים המהירה ואת ערפל המלחמה בשעה 14:10–15:15, שבסיומה נכבש ארמון הנציב. בספרו כתב נרקיס שכאשר הורה לחטיבה 16 לבטל את תקיפת ארמון הנציב אמר לו קצין האג"ם החטיבתי שהמח"ט יצא אל הכוחות התוקפים ואין קשר איתו. "הקשר לא הושג, והארמון נכבש", סיכם נרקיס.⁵⁸ במחקר של המחלקה להיסטוריה על מוצב הפיקוד העליון במלחמה נכתב כי "ספק אם עצם תקיפת הארמון אושרה על ידי המטה הכללי".⁵⁹ בעת כיבוש ארמון הנציב נפגש נרקיס עם מח"ט 55 בלשכתו והטיל עליו את משימתו.

חטיבה מוצנחת 55

חטיבה מוצנחת 55 הייתה חטיבת מילואים צעירה שאימוני הקמתה נערכו במארס-אפריל 1967 והתמקדו בצניחה בעומק ולא בלחימה בשטח בנוי, כמו גם לא בשיתוף פעולה עם טנקים. תרגיל הסיכום החטיבתי תוכנן לאוגוסט.⁶⁰ החטיבה גויסה ב־23 במאי בצו חירום, וגדודיה הוצבו בשטחי כינוס בפרדסי קיבוץ גבעת ברנר שבקרבת בסיס תל נוף. בתוכנית המטכ"לית יועדה החטיבה להשתלט בצהרי יום הלחימה הראשון על מרחב אל-עריש שבצפון סיני בהצנחה ובהנחתה (מבצע 'קרדום'), אבל בעקבות ההתקדמות המהירה של כוחות צה"ל בחזית הדרומית בבוקר 5 ביוני בוטלה התוכנית. בשעה 11:00 הוטל על החטיבה לאבטח שדות תעופה במרכז המדינה, אולם בשעה 13:15 קיבל המח"ט פקודה להעלות גדוד אחד לירושלים, ובשעה 14:00 הוכפפה כל החטיבה לפקמ"ז. בשעה 14:15 הצטוו המח"ט לעלות עם גדוד נוסף מחטיבתו לירושלים, ובשעה 15:05 הקצה המטכ"ל את כל חטיבה 55 למערכה בירושלים.⁶¹ באותה השעה (15:00) – ותוך כדי ההתרחשויות בארמון הנציב – נקרא המח"ט גור עם שלושה מקציני מטהו לפגישה קצרצרה בלשכת מפקד פקמ"ז ברמלה.⁶² המשימה שהטיל עליו נרקיס הייתה לחבור להר הצופים תוך כיבוש שיח' ג'ראח ובית הספר לשוטרים,

58 נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 116.

59 גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 215; גולן, "לירושלים", עמ' 217.

60 זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 187 (הערת שוליים 309).

61 [צבי ניר, משוער] מה"ד – ענף היסטוריה, **תמצית חטיבה 55 [במלחמת ששת הימים]**, דצמבר 1968, תיק 192/1974–596, עמ' 2, א"צ; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 215.

62 קציני מטה חטיבה 55 שהתלוו למח"ט היו קצין האג"ם רס"ן עמוס ירון, הקמ"ן רס"ן אריה אכמון ומפקד הסיוע החטיבתי רס"ן מאיר צקלג.

והוסיף: "זכור את העיר העתיקה. אתה מוכרח למשוך ימינה לכיוון [מוזאון] רוקפלר, כדי שאם יהיה צורך ומתי שיהיה צורך אנחנו נוכל להיכנס אליה".⁶³ הנוסח המדויק של הגדרת המשימה שנוי במחלוקת, כפי שיפורט להלן; עם זאת שוררת תמימות דעים באשר לפקודה לחבור למובלעת הר הצופים וכן ל"זכור את העיר העתיקה".

מבט מהר הצופים על העיר העתיקה (צילום: שלומית זרחוביץ'; באדיבות המחבר).

מרחב הלחימה

זירת הלחימה של חטיבת הצנחנים הייתה בגזרה הצפונית-מזרחית של ירושלים, שנתחמה מצפון בגבעה הצרפתית ובגבעת המבתר, ממזרח ברכס הר הצופים – הר הזיתים, מדרום בעיר העתיקה, וממערב בקו העירוני. מרחב מלבני זה התבסס על ציר מערב-מזרח באורך כשני קילומטרים, ועל ציר צפון-דרום באורך של כשלושה קילומטרים.⁶⁴

באגן המישורי, יחסית, בולטים שלושה פרטי נוף: גבעת מלון אמבסדור, גבעת מוזאון רוקפלר ובית הקברות המוסלמי שליד שער שכם. גבעת אמבסדור וגבעת מוזאון רוקפלר מתנשאות מעל מוצא נחל קדרון שחותר למדבר יהודה

⁶³ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 182–183.

⁶⁴ המרחק בין החומה הצפונית של העיר העתיקה לכיפת הר הצופים הוא 1,200 מטר, והמרחק מהקו העירוני למוזאון רוקפלר הוא כ־750 מטרים.

ומפריד בין העיר העתיקה לרכס הר הצופים – הר הזיתים (מגדל אוגוסטה ויקטוריה). מלון אמבסדור חולש על הכביש מזרחה להר הצופים ועל הכביש צפונה לרמאללה. מתחם בית הספר לשוטרים, מתחם גבעת התחמושת מצפונה ושיח' ג'ראח מדרומו יצרו סביב גבעת אמבסדור מגן מבוצר השולט על ציר החברה להר הצופים כמו גם על התנועה צפון-מזרחה מירושלים הישראלית.

גזרת ההבקעה המיועדת של החטיבה בקו העירוני בצפונה של ירושלים הורכבה משרשרת של מוצבים ירדניים, שכללו מצודות מבוטנות ('בונקרים'), עמדות ירי ותעלות קשר עמוקות, ובחזיתם גדרות ומכשולים זרועי מוקשים ומטווחים באש תותחים ומרגמות. פריצה להר הצופים חייבה השתלטות על מערך זה, או על חלקו.

גבעת מוזאון רוקפלר שולטת על הכבישים העוקפים את העיר ממזרחה: בית לחם – רמאללה, ירושלים העתיקה – יריחו, והכביש העולה לאוגוסטה ויקטוריה. שליטה בגבעה זו הייתה יכולה לנתק במידה מכרעת את מערכי הירדנים שמצפון לירושלים מכוחותיהם שבעיר עצמה ובהר חברון. גבעה זו חולשת גם על שער הורדוס (שער הפרחים) שבו עבר הכביש לעורפו של מערך ההגנה הירדני בתוך העיר העתיקה, ועל הירידה לשער האריות – השער המזרחי היחיד שכלי רכב יכולים לעבור דרכו. רכס הר הזיתים, שהוא המשכו הדרומי של רכס הר הצופים, מתנשא כ־80 מטר מעל הר הבית, ושולט באש ובתצפית על האגף המזרחי של העיר העתיקה ועל דרכי הגישה אליה מכיוון זה.

היערכות החטיבה לקרב

עם ביטולי משימת חטיבה 55 במערכה שבסיני והפנייתה לירושלים, החל הסמח"ט, סא"ל משה פלס (סטמפל), להעלות את יחידותיה לירושלים בכלי רכב צבאיים ואזרחיים (שגויסו בצו חירום). תנועת הכוחות הייתה ב'תפזורת' בשלושת הכבישים העולים לבירה, ובקטעי הכביש הראשי מתל אביב שנצפו על ידי הירדנים נורתה עליהם אש. לפנות ערב התארגנו הגדודים בנקודות כינוס בצפון העיר. אמצעי לחימה שנארזו להצנחה והנחתה בסיני הופנו לירושלים והגיעו לשכונת בית הכרם שבמערב העיר, אולם חלק מהציוד הקרבי החיוני לא הגיע אל הכוחות. הסד"כ החטיבתי הורכב משלושה גדודי צנחנים ומכוחות סיוע:

- **גדוד מוצנח 66** בפיקוד רס"ן יוסי יפה;
- **גדוד מוצנח 71** בפיקוד רס"ן עוזי עילם;
- **גדוד מוצנח 28** בפיקוד סא"ל יוסי פרדקין;

- **פלוגת סיור (סיירת) חטיבתית** בפיקוד סגן גיורא ניר;
- **גדוד מרגמות כבדות** בפיקוד רס"ן מאיר צקלג;
- **פלוגת הנדסה חטיבתית** בפיקוד סרן יעקב בר־יהודה (י"ב);
- **סיירת חטיבה 80** בפיקוד רס"ן מיכה בן־ארי (קפוסטה);
- **כוחות סיוע ארטילריים** (5 סוללות תותחים ומרגמות);
- **10 טנקי שרמן מפלוגת הטנקים הירושלמית** בפיקוד סרן רפי ישעיה.

כבר בדרכו ממפקדת הפיקוד ברמלה לירושלים גיבש מח"ט 55 את הרעיון המרכזי בתוכניתו "להעדיף את העיר העתיקה". לפני יציאתו מרמלה הוא ביקש מקצין ההנדסה הפיקודי לתכנן פתרון לפריצת שערי העיר העתיקה או חומתה ולהכין לשם כך כמות מספקת של חומר נפץ.⁶⁵ בספרו כתב גור:

מסיכום השיחה עם האלוף, יכולתי להסיק, שמותר לי לבכר בשיקולי את העיר-העתיקה על פני הר-הצופים. אולם מסקנה זו לא פטרה אותנו בשום אופן מלהתכונן לאפשרות שנוסט שוב להר-הצופים – אם הירדנים יתקפו אותו ופעולה לעברו תתאים לתוכניות המבצעיות של הרמות הממונות.⁶⁶

תוכנית התקיפה החטיבתית הייתה "השתלטות על אזורי אמבסדור ורוקפלר וכוננות לכניסה לעיר-העתיקה דרך שער הורדוס, לאחר הבקעת המערך הירדני בגזרת בית-הספר לשוטרים ושייח'ג'ראח".⁶⁷ התוכנית התבססה אפוא מלכתחילה על העדפת האפשרות לכבוש את העיר העתיקה. השיקולים שהדריכו את המח"ט נבעו, לדבריו, מהצורך לחסל את האש הירדנית על העיר הישראלית,⁶⁸ מכשירות הצנחנים ללוחמת לילה וממגבלות הסיוע הארטילרי בשטח הבנוי. "כל הגורמים הללו חברו עם השאיפה הטבעית והבריאה לשחרר את ירושלים מהר ככל האפשר – והוחלט על הבקעה בלילה".⁶⁹ הנחת היסוד בתוכנית 'פרגול' הייתה שהגורם המכריע ביותר יהיה

⁶⁵ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 184.

⁶⁶ גור, **"הר הבית בידיו!"**, עמ' 55–56.

⁶⁷ שם, עמ' 58.

⁶⁸ גור התייחס לבעיית צליפת הירדנים והסביר כי "לחימה בשטח בנוי ביום מסוכנת בעיקר בגלל המחסות הרבים אשר קיימים בו למגן והמאפשרים לרובאים ולצלפים לשלוט באש על מרחבי תנועה – כבישים, כיכרות וחצרות. לעומת זאת יכולת הצליפה בלילה מוגבלת ביותר". שם, עמ' 60.

⁶⁹ שם, עמ' 60–61.

גורם הזמן (72 שעות),⁷⁰ ולכן חשש גור שעוד לפני שתיקרה בדרכו האפשרות לפרוץ לעיר העתיקה תיכפה על ישראל הפסקת אש ודרישה להסיג את כוחותיה. מכיוון שלהערכתו לא תתוגבר החטיבה בכוחות עתודה מטכ"ליים או פיקודיים, תכנן גור לכבוש את העיר העתיקה במהירות המרבית בכוחות החטיבה בלבד. החשש מהפסקת אש חייב, לראייתו, השתלטות מהירה על כל השטח החיוני בצפון-מזרח ירושלים – מרחב בית הספר לשוטרים, גבעת התחמושת ומלון אמבסדור, וכן על השטח הבנוי של שכונות שיח' ג'ראח, המושבה האמריקאית וואדי ג'וז. ההשתלטות נועדה לשמש מקפצה למימוש שתי המשימות האפשריות – האחת, שחרור העיר העתיקה דרך שער הורדוס או שער האריות, והשנייה – חבירה להר הצופים.

מסקנתו מניתוח הקרקע הייתה כי במקום לפרוץ בציר אחד, לפי תוכנית 'פרגול', מוטב לבצע, בריזמנית, שני מאמצי פריצה להתייצבות מהירה לשליטה על הצירים להר הצופים ולמוזאון רוקפלר: (1) פריצה בציר הצפוני (בית הספר לשוטרים) בגזרת שיח' ג'ראח וממנה להגיע למוזאון רוקפלר דרך השכונה האמריקאית וואדי ג'וז; (2) פריצה בציר הדרומי (שכונת נחלת שמעון) דרך מעבר מנדלבאום – מוסררה – לאורך חומת העיר העתיקה; או באיגוף מקומי מצפון דרך השכונה האמריקנית ושכונת מוסררה. בניתוח הקרקע נמצא כי השטח המועדף להבקעה הוא גזרת בית הספר לשוטרים, שיח' ג'ראח ומשם להתקדם באיגוף עמוק אל רוקפלר. תקיפת מתחם רוקפלר תוכננה דרך שיח' ג'ראח בגלל ריחוקה מעמדות הקו העירוני ושער מנדלבאום, וכדי לחסוך בזמן תוכננה תפיסת שיח' ג'ראח להיערך ללא טיהור השטח. בתוכניתו העדיף מח"ט 55 להימנע מלשגר כוחות לחבירה מיידית להר הצופים דרך השטח הפתוח שממזרח לאמבסדור כי שם, להערכתו, הם יהיו פגיעים לאש ארטילריה ולשריון האויב מטווחים ארוכים, "ולאחר פריצת הקו הראשון, יש להעדיף תנועה מהירה ברחובות לעבר המקומות החיוניים – מבלי לעסוק בטיהור ממשי של השטח – על פני תנועה איטית ובטוחה, אגב לחימה בשטח בנוי בתוך החצרות והבתים כנלמד [הדגשת המחבר]."⁷¹ הודות להתקדמות הלילית המהירה של הכוחות, העריך המח"ט, יושג חיסכון ניכר בנפגעים. בתוכניתו המאולתרת של מח"ט 55 הוכנסו שינויים מהותיים לעומת תוכנית 'פרגול' המקורית, כמפורט להלן:

70 אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 47.

71 זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 185–187.

המשימה – היעד המערכתי בתוכנית מח"ט 55 השתנה מחבירה להר הצופים למשימת השתלטות על מתחם מלון אמבסדור – מוזאון רוקפלר, לצורך כיבוש העיר העתיקה.

זמן ומרחב – ההחלטה על תקיפה לילית ביטלה את הריכוך האווירי של היעדים הירדניים שתוכנן כמבוא להבקעה. ציר החבירה ('ציר השיירה') להר הצופים שנקבע בתוכנית 'פרגול' שונה להבקעה חזיתית של המוצבים הירדניים בבית הספר לשוטרים ובגבעת התחמושת, במקום לעוקפם ולכתרם.

השיטה – פיצול פלוגת הטנקים שתוכננה לפרוץ את ציר החבירה להר הצופים לשני כוחות חיפוי מחלקתיים כסיוע לגדודי הצנחנים שתקפו את היעדים הירדניים המבוצרים בשני צירי תנועה נפרדים, גרם לאיבוד אפשרות ניצולם להסתערות ככוח אחד על יתרונות ההלם שלו. בשלב השני של תוכנית 'פרגול' ("12–72 שעות") תוכנן לכתר את העיר העתיקה על ידי כוחות שינועו ממובלעת הר הצופים, יכבשו את אוגוסטה ויקטוריה ואת הר הזיתים. בתוכניתו של מח"ט 55 לא נועד שום כוח להגיע להר הצופים וממילא גם לא תוכנן להמשיך משם לכבוש את הר הזיתים.

בעוד גדודי חטיבה 55 נעים לשטחי הכינוס שלהם בירושלים, המשיכו כוחות מחטיבה 16 בתנופת הלחימה וכבשו בשעה 17:00 את מוצב 'הנקניק' שמדרום למתחם ארמון הנציב, ובשעה 18:45 תקפו את מוצב 'הפעמון' הסמוך. בשעה 17:00 הבקיעה חטיבה 10 ארבע פְּרצות מצפון ל'פרוזדור' וכבשה בהמשך 11 מוצבים ירדניים במהלך תנועתה לעבר מובלעת הר הצופים. באותה שעה הוכפפו לפיקוד חטיבה 55 יחידת מצוף וגם עשרה טנקים מפלוגת הטנקים הירושלמית. בעקבות דיווחים על התחלת תנועה של כוחות מחטיבת שריון 60 הירדנית לעבר ירושלים, שב דיין ואֶשֶׁר את משימת החבירה להר הצופים.⁷² תוכנית 'אקרובט' להנחתת צוערי בה"ד 1 במסוקים להר הצופים בוטלה, ובתקיפת חיל האוויר בשעה 17:25 נפגעו תותחי הלונג תום (Long Tom) 150 מ"מ הירדניים במרחב מעלה אדומים, שטווחם הארטילרי כיסה גם את מובלעת הר הצופים וירושלים.⁷³

ההפגזות הירדניות על מחנה שנלר גרמו למטה חטיבה 55 להתמקם בדירת משפחת חשין ברחוב צפניה שבצפון העיר. בשעה 18:00 כינס גור את מפקדי

⁷² נרקיס, אחת ירושלים, עמ' 135; גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, עמ' 217.

⁷³ זלמנוביץ (עורך), לכבוש את ההר, עמ' 153–154; גולן, מלחמה בשלוש חזיתות, עמ' 218.

הגדודים לתדרוך שבמהלכו הטיל על כל אחד מהמג"דים את משימת יחידתו, אולם לא ניתנה פקודת מבצע חטיבתית שבה נחשפו כל המפקדים לכלל משימות החטיבה. המשימות שהועיד המח"ט לשלושת הגדודים היו אלה:

- גדוד 66 יבקיע בגזרת בית הספר לשוטרים וכבוש את גבעת התחמושת ואת מלון אמבסדור;

- גדוד 71 יפרוץ בגזרת נחלת שמעון, יכבוש את ואדי ג'וז ואת המושבה האמריקאית ויגיע לקרבת מוזאון רוקפלר;

- גדוד 28 יעבור דרך גדוד 71 ויכבוש את השכונות שמצפון לחומת העיר העתיקה וכן את מוזאון רוקפלר.⁷⁴ בהתייחסו לצנחני גדוד 28 הוותיק בחטיבה כתב גור בספרו: "אך טבעי הוא לשמור למענם את הזכות לפרוץ את חומות העיר-העתיקה, ולהיות ראשונים על הר-הבית".⁷⁵

לפי התייעוד של גור ושל משתתפי התדרוך הנוספים, במשימות שהוטלו על גדודי החטיבה, לא צוינה כלל משימת ההתחברות להר הצופים, אולם בעדויות של לוחמי הצנחנים צוין בפירוש כי בתדריכים שלפני הקרב נאמר להם שמטרתם היא להציל את הר הצופים.⁷⁶

אי-משיכת מודיעין בסיסי מחטיבה 16 על יעדי האויב,⁷⁷ שהתבצר והתכונן שנים רבות לבלימת הבקעה ישראלית, משך הזמן הקצר עד מאוד שעמד לרשותם לעריכת תצפיות וסיורים להכרת גזרות הלחימה ולתדרוך הכוחות, מחסור בצידוד לחימה שהוכן להצנחה ולא הגיע ליעדו – כל אלה מנעו מחטיבת הצנחנים לקיים נוהל קרב כהלכתו. עם רדת הערב הייתה ירושלים שרויה בהאפלה, והניווט ברחובותיה היה בעייתי. בתום אישורי התוכניות למג"דים הגיע מח"ט 55 עם קציני מטהו למפקדת חטיבה 16 בבית הספר ע"ש אוולינה דה-רוטשילד שבשכונת רחביה, ושם, בחדר הטבע, הציג למפקד פקמ"ז את תוכניתו בשעה 20:25. לדבריו, יוכל להתחיל

⁷⁴ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 188.

⁷⁵ משימת גדוד 66 הייתה לכבוש את בית הספר לשוטרים ואת גבעת התחמושת; ומשימת גדוד 71 הייתה לכבוש את שכונת שיח' ג'ראח, את השכונה האמריקאית ואת שכונת ואדי ג'וז, ו"כוננות לכיבוש העיר העתיקה ו/או התחברות להר הצופים". גור, **"הר הבית בדינו!"**, עמ' 61, 76.

⁷⁶ בפקודת המבצע שנתן סגן יורם אלישיב, מפקד המחלקה בגדוד 66, לחייליו לפני הקרב בגבעת התחמושת הוא אמר: "המשימה של הגדוד היא להגיע להר הצופים". יקי חץ, **טבילת אש: קרב גבעת התחמושת מעיניו של לוחם פשוט**, כפר קאסם: הוצאת ליאור שרף, 2022, עמ' 12; עדות נחמיה זרחוביץ, לוחם בגדוד 66, אוסף המחבר.

⁷⁷ אביטל, **67, ירושלים, מלחמה**, עמ' 362.

במבצע בין שעה 23:00 לחצות.⁷⁸ לפי סיכומי המחלקה להיסטוריה, במפגש זה אישר נרקיס את תוכניתו של מח"ט 55, ובכך ניתנה גושפנקה רשמית להקצאת שני גדודים לעבר העיר העתיקה, בניגוד לתוכנית המטכ"לית המוכתבת,⁷⁹ ולהקצאת גדוד אחד בלבד לחבירה להר הצופים. אישורו של נרקיס לתוכניתו של מח"ט 55 נתן אור ירוק לשינוי המשימה המקורית. לימים כתב נרקיס:⁸⁰

שקלתי במוחי את התכנית. מפקד החטיבה הבין היטב את הדברים שאמרתי לו ברמלה, "למשוך ימינה ולהיות בכוננות לכניסה לעיר העתיקה". הוא הטיל רק גדוד אחד למשימה "הרשמית" של החטיבה, פריצת הדרך אל הר-הצופים, ואילו את עיקר החטיבה, שני גדודים ואת פלוגת הסיור, יעד "למשיכה ימינה", אל החומות... אמרתי: "התכנית מאושרת. קחו את היעדים האלו ונראה איך יתפתח... ואתה, מוטה, חשוב כל העת על העיר העתיקה!"

המחשבה כי אפשר שנקרית שעת כושר היסטורית לשחרור העיר העתיקה התעוררה כבר בשעות לפני הצהריים ב־5 ביוני. לארבעה מבכירי הפיקוד העליון הייתה זיקה אישית עמוקה לסוגיית ירושלים במלחמת העצמאות: יגאל אלון שהיה מפקד הפלמ"ח ומבצע 'דני', דיין – מפקד חטיבת עציוני (חטיבה 6), הרמטכ"ל יצחק רבין – מפקד חטיבת הפלמ"ח הראל, ונרקיס – סגן מפקד גדוד 'הפורצים' בהראל, שהיה אחראי להשתלטות על שער ציון ולנסיגה ממנו, שתרמה לנפילת הרובע היהודי. אורי בן-ארי, מח"ט 10, ואליעזר אמיתי, מח"ט 16, היו מפקדי פלוגות בחטיבת הראל בתש"ח.

בשעה 20:00 השלימה חטיבה 16 את כיבוש מוצב 'הפעמון', ראשית איגופה של העיר העתיקה מדרום, אולם ישיבת הממשלה בנושא כיבוש העיר העתיקה שנערכה באותו הזמן הסתיימה ללא החלטה.⁸¹ בחפ"ק החטיבה הירושלמית על גג בניין ההסתדרות בעיר הסביר נרקיס בשעה 21:30 את מטרות המבצע, "ולא השאיר ספק לגבי כוונתו להשתלט על כל ירושלים", כתב גור, והוסיף:

78 גור, "הר הבית בידו!", עמ' 69.

79 זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 189–190.

80 נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 155.

81 זרחוביץ ולנגוצקי, בעקבות, עמ' 304; זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 155; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 219–220.

בשעה זו היתה חטיבת השריון [10] בתנועה מהירה על רכסי נבי-סמואל והיה יסוד לתקווה שעם בוקר תהיה שרשרת הרים חשובה זאת בידיה. נוכחותה שם תסלק כל איום למתקפה ירדנית על הר- הצופים ותפתח אפשרויות תמרון לרמאללה צפונה, ליריחו מזרחה ולהר- הצופים **ולירושלים-העתיקה** [הדגשת המחבר], דרומה. חטיבת ירושלים [16] תפעל בדרום-ירושלים ואנחנו, הצנחנים, נשתלט על צפונה, במגמה להיכנס לעיר-העתיקה".⁸²

דברי גור על סילוק, כביכול, של איום תקיפת הר הצופים מעוררים תמיהה, שכן האיום העיקרי על מובלעת הר הצופים היה הטנקים הירדניים שהתקדמו אל אגפו הדרומי של הר הצופים על ציר יריחו-ירושלים, מרחק של יותר מ-10 ק"מ מדרום-מזרח לחטיבה 10 ומעברו השני של קו פרשת המים.

שעת השי"ן

הנגזרת האופרטיבית מהחלטת נרקיס לאשר את תוכניתו של מח"ט 55 להבקעה לילית הייתה ויתור על ריכוך אווירי מקדים, שנכלל בתוכנית 'פרגול' במהדורותיה השונות. נרקיס קבע בשעה 20:25 ששעת השי"ן תהיה "בין 23:00 ל-24:00 (מותנה בפתרון הבעיות הלוגיסטיות)".⁸³ מכאן ועד השעה 01:30 ב-6 ביוני התנהלה מסכת דחיות, ביטולים ואישורים בין המח"ט, מפקד פקמ"ז והמטכ"ל שבמועדיהם קיימים הבדלים מסוימים בגרסאות השונות שבמחקרי המחלקה להיסטוריה, אולם הם אינם סותרים את כרוניקת האירועים. בעצם אותן השעות ניטש ויכוח נוקב בישיבת הממשלה בראשות אשכול על המשך המלחמה, ובשעה 01:35 ב-6 ביוני החליטה הממשלה להטיל על צה"ל לכבוש את מזרח ירושלים ואת הגדה המערבית.⁸⁴

התארגנות גדודי הצנחנים בשעות הערב התעכבה מאוד בגלל מחסור קריטי בעזרי מודיעין (מפות, מרשמי מוצבים ירדניים, תצלומי אוויר) ובאמצעי לחימה. סגן הרמטכ"ל ורמ"ח המבצעים טענו בקד"ם הרמטכ"ל שנערך בשעה 21:15, שחטיבה 55 אינה מוכנה, להערכתם, להתקפת לילה מורכבת בשטח בנוי, וכי יש לדחות את שעת השי"ן כדי לבצע את הריכוך האווירי המקדים (במיוחד בגבעת התחמושת) וכדי להסתייע בגיבוי של

⁸² גור, "הר הבית בדינו!", עמ' 71.

⁸³ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 190.

⁸⁴ גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 231.

חטיבה 10 שאמורה להגיע לצפון ירושלים. הרמטכ"ל קיבל את עמדתם, ובשעה 22:35 הורה לדחות את התקפת חטיבה 55 לבוקר, והטיל על סגן את המשך הטיפול בלחימה בירושלים.⁸⁵ באותה השעה הציע גם רמ"ט פקמ"ז לדחות את שעת השי"ן לאור הבוקר, אולם נרקיס – בתמיכת מח"ט 55 – התנגד. בשיחת טלפון עם סגן הרמטכ"ל בשעה 23:20 חזר נרקיס על עמדתו כי יש לתקוף בלילה ללא ריכוך אווירי.⁸⁶ לדבריו, תקיפה לילית של חטיבה 55 תשבש התקפת-נגד שהירדנים מכינים, להערכתו, והוסיף כי מהר הצופים מזהים כבר את תנועת חטיבה 60 הירדנית.⁸⁷ בעדות משנת 1973 אמר נרקיס:

אשר לח"א [חיל האוויר] שלנו בלילה הראשון. תארתי לכם את החשש שלי משריון שהיה בבקעת הירדן. השריון באמת עלה, מכיוון שלא היו לנו בכלל מטוסי סיור [...] מקור האינפורמציה הכמעט יחיד שהיה לנו, היה ה'מלך' של הר-הצופים אשר מתצפית על השטח, משטח האוניברסיטה שעל ההר, יכול היה לראות כמה עיקולים של הדרך העולה מבקעת הירדן.⁸⁸

בספרו כתב נרקיס: "לא הייתי בטוח אם [חטיבה 10] תגיע ליעדה עם שחר, והירדנים עלולים היו להגיע עם הפאטונים שלהם לאזור תל אל-פול ולהתקיף את הר-הצופים ללא הפרעה".⁸⁹ סגן הרמטכ"ל שלל את פניית נרקיס והורה לדחות את שעת השי"ן לאור הבוקר הראשון (שעה 04:05), במקביל להתקפת חטיבה 10 ולאחר תקיפה אווירית. לדברי אלוף בר-לב, הדחייה תעניק לצנחנים גם כמה שעות חיוניות להתארגנות. בשעה 23:42 שוב ביקש מפקד פקמ"ז מסגן הרמטכ"ל להתחיל את ההתקפה החטיבתית בלילה, וסורב. לאחר מכן שוחח נרקיס עם מח"ט 55 ואז התברר לו כי בשלב זה פחת רצונו של אל"ם גור לפתוח בהתקפת לילה בגלל השתהות כוחותיו.⁹⁰ בעקבות כך הסכים נרקיס בשיחתו הטלפונית עם סגן הרמטכ"ל לאחר חצות

⁸⁵ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 192; גולן, "לירושלים", עמ' 220.

⁸⁶ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 193; זרחוביץ ולנגוצקי, **בעקבות**, עמ' 203–204; נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 158.

⁸⁷ גולן, "לירושלים", עמ' 221–222.

⁸⁸ דברי אלוף (במיל') עוזי נרקיס, **רב-שיח בנושא שחרור ירושלים**, 30 במאי 1973, יד יצחק בן-צבי (ירושלים), א"צ 1076–192/1974, עמ' 28.

⁸⁹ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 157.

⁹⁰ גולן, "לירושלים", עמ' 222.

לדחות את ההתקפה של חטיבה 55 לבוקר. כשהתקשר להודיע על כך לאל"ם גור, אמר לו המח"ט שהוא שוחח בשעה 00:30 עם המג"דים, והם התנגדו לדחייה מפני שבחסות החשכה יהיו פחות נפגעים ומשום שכבר קידמו את יחידותיהם לשטחי ההיערכות והן נתונות להפגזות ויש להן נפגעים רבים. לפיכך חזר נרקיס והתקשר למצפ"ה, ועוזר ראש האג"ם (זאבי), שמילא את מקום סגן הרמטכ"ל שפרש לישון, אישר לו ב-01:30 לקבוע את שעת השי"ן ("ההחלטה שלך"). נרקיס בישר למח"ט 55 על קבלת האישור ואמר לו: "יש אישור! 'ש' בשעה 02:00 בבוקר. משוך ימינה לרוקפלר".⁹¹ בדבריו לא התייחס כלל נרקיס לחבירה להר הצופים. לגרסת סגן הרמטכ"ל, בשעה 01:00 העירו נרקיס משנתו וביקש להקדים את שעת השי"ן, והוסיף כי לדברי נרקיס "הצנחנים מבקשים לתקוף עכשיו [...] והוא בעד. אמרתי לו 'בסדר'. [...] בדיעבד אני הייתי תוקף עם שחר, אבל בלילה כשאומרים לך המח"ט והמג"דים והאלוף שישב איתם, והוא ישב איתם פיזית כי החבר'ה שהם צנחנים מבקשים לתקוף בלילה, אתה לא אומר 'לא'".⁹² מתוקף הנסיבות, המג"דים לא ישבו בצוותא עם המח"ט (המח"ט הגיע אל כל מג"ד בנפרד לתדריך אישי), ומפקד פקמ"ז לא נפגש פיזית עם מי מהמג"דים.⁹³

הבקעה לילית

בחצות ליל 5–6 ביוני החלו כוחות החטיבה לנוע לשטחי ההיערכות הגדודיים תחת הפגזת מרגמות עזה: גדוד 66 – לשכונת הבוכרים, גדוד 71 – לשכונת בית ישראל, וגדוד 28 – לבניין ההסתדרות וממנו לשכונת בית ישראל.⁹⁴ שתי תקיפות אמנעה של חיל האוויר נגד כוחות ירדניים בח'אן אל-אחמר ובציר מיריחו לבמת ההר נערכו בין 01:00 ל-01:45, ולמרות הדיווח המודיעיני בשעה 03:00 כי חטיבה 60 הירדנית עולה לעבר ירושלים וחרף פניות מפקד פקמ"ז למצפ"ה לתקיפות אמנעה של חיל האוויר, פסק הסיוע האווירי, והתחדש בהוראת סגן הרמטכ"ל משעה 04:30 עד 05:55 על מטרות מחטיבה 60 בציר מח'אן אל-אחמר.⁹⁵ עיכובי ההתארגנות גרמו

⁹¹ שם, עמ' 222–223; זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 194; נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 161–163.

⁹² עדות רב-אלוף חיים בר-לב, 22 בנובמבר 1970, עמ' 9, בתוך: גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 220–221; גולן, "לירושלים", עמ' 220–221.

⁹³ אביטל, **67, ירושלים, מלחמה**, עמ' 369.

⁹⁴ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 194.

⁹⁵ גולן, "לירושלים", עמ' 223; אביטל, **67, ירושלים, מלחמה**, עמ' 482–483.

לדחיית שעת השי"ן לשעה 02:30, וההתקפה החטיבתית החלה ללא ריכוך אווירי מקדים.⁹⁶ לפי גרסה נוספת ממחקרי המחלקה להיסטוריה, ההתקפה החטיבתית החלה בשעה 03:10,⁹⁷ כשעה בלבד לפני הפצעת אור השחר בשעה 04:05 לפנות בוקר. גרסה זו מעצימה את השאלה אם לא היה נכון להמתין עד עלות השחר כדי לאפשר ריכוך אווירי של היעדים במשך שעותיים כמבוא לתחילת ההבקעה הקרקעית. נמצא אפוא כי הקרבות הקשים ביותר לכיבוש המוצבים הירדניים נערכו ללא יתרון החשכה הלילית, שבגינו דרש מח"ט 55 להקדים את ההבקעה החטיבתית.

בשעה 05:00 השתלט גדוד 66 על מתחם מלון אמבסדור, שנמצא 600 מטר ממובלעת הר הצופים, ובשעה 06:15 סיים הגדוד לכבוש בקרב עקוב מדם את גבעת התחמושת.⁹⁸

גדוד 71 פתח פְּרָצָה למעבר הגדוד מדרום לגזרת ההבקעה של גדוד 66, אל מול הפתח בחומת הבטון שבנו הירדנים במקביל לדרך שכם – בדרכו לכיבוש המושבה האמריקאית, שכונת באב א־זהרה ושכונת ואדי ג'וז. לקראת השעה 07:00 השלים הגדוד את משימותיו ונערך סמוך למוזאון רוקפלר ולחומת העיר העתיקה.⁹⁹

גדוד 28, ששימש בשלב ההבקעה כעתודה חטיבתית, נערך לתנועה אחרי גדוד 71 בדרך שכם כדי לכבוש את מוזאון רוקפלר ולהיות נכון לפרוץ לעיר העתיקה. בשעה 04:00 בערך פרצו כוחות הגדוד לדרך שכם, ולאחר הסתבכות בקרבות מדממים בשטחים הבנויים כבשו בשעה 08:00 את המוזאון.¹⁰⁰

חטיבה 55 ספגה מהלומה חמורה בקרבות ההבקעה. 36 לוחמים מגדוד 66 נהרגו בקרב באזור גבעת התחמושת; 44 לוחמים מגדוד 71, מגדוד 28 וממפקדת החטיבה נהרגו בקרבות בשכונות שמצפון לחומת העיר העתיקה. לאחר כיבוש היעדים התארגנו הגדודים לפינוי ההרוגים והפצועים הרבים, להתחמשות מחודשת ולהשבת הכוחות לכשירות מבצעית. האיום על מובלעת הר הצופים הסתיים רק עם סיום השמדת השריון הירדני על ידי

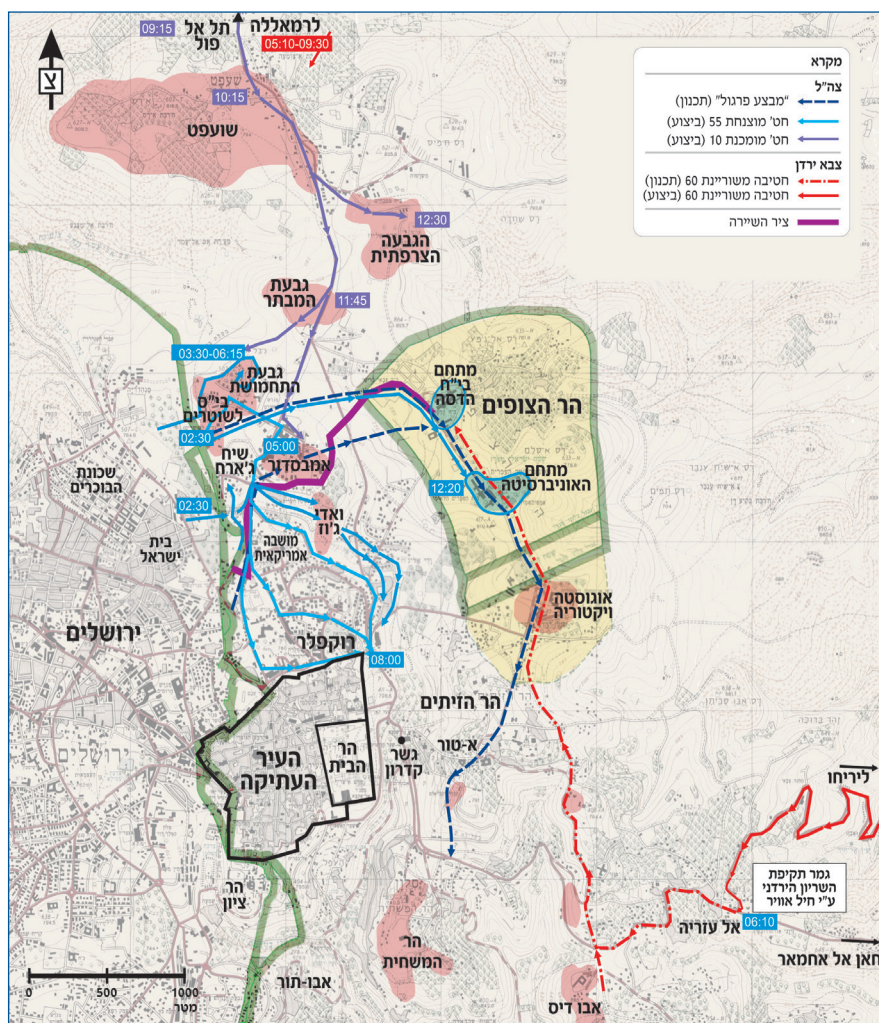
⁹⁶ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 195-196.

⁹⁷ גולן, "לירושלים", עמ' 223; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 235.

⁹⁸ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 202-207.

⁹⁹ שם, עמ' 209, 215.

¹⁰⁰ שם, עמ' 215, 222-224; זרחוביץ ולנגוצקי, **בעקבות**, עמ' 307.

זירת המערכה, יום שלישי, 6 ביוני 1967 (באדיבות המחבר).

מטוסי חיל האוויר, בשעה 06:00 ב־6 ביוני. דהיינו, מובלעת הר הצופים הייתה תחת איום ירדני ממשי במשך 18 שעות.

עם התחלת התמוטטות מערך האויב הירדני במרחב ירושלים שינה מטה פקמ"ז בשעה 07:15 את גבולות הגִזְרָה הבין־חטיבתיים. לאחר השינוי עדיין נשארו גבעת המבתר והגבעה הצרפתית – שטרם נכבשו – בתחום אחריותה של חטיבה 55.

מח"ט 55, שכוחותיו השתלטו על השטח עד לפינת 'מגדל החסידות' שבצפון-מזרח חומת העיר העתיקה, שב והעלה בפגישתו עם נרקיס בשעה 08:00 את סוגיית כיבוש העיר העתיקה. נרקיס תמך בהתלהבות בהצעתו והעלה דרישה בנדון למטכ"ל. בחפ"ק החטיבתי החלו תכנוני הפריצה לעיר העתיקה, אך בדיון שנערך בשעה 08:20 במצפ"ה, בהשתתפות דיין, רבין ובכירי המטכ"ל, ה'נחה שר הביטחון לסיים קודם לכול, עד רדת הערב, את החבירה להר הצופים ואת כיבוש הר זיתים כדי לכתר את העיר העתיקה, אך אסר להיכנס לתוכה. במהלך הדיון (08:26) ע'דכן רמ"ח האוויר כי מטוסים פוגה השמידו כ-60 טנקים ירדניים בציר שמיריחו לירושלים.¹⁰¹

בשעה 12:30 השלימה חטיבה 10 את כיבוש גבעת המבתר והגבעה הצרפתית, ובאותה העת חבר כוח מחטיבה 55 לכוח שבמובלעת הר הצופים.¹⁰² החבירה בין חטיבה 10 ובין חטיבה 55 נערכה בשעה 14:30 בשכונת שיח' ג'ראח.¹⁰³

בספרו עב הכרס של גור, **"הר הבית בידינו!"**, הופיעו שני משפטים בלבד על החבירה למובלעת הר הצופים, שהייתה היעד הראשון במעלה של הפיקוד העליון ליציאה למלחמה בירושלים: **"האלוף [נרקיס] נמצא עם שר-הביטחון בסיור בהר-הצופים. דורון, סמג"ד 66, אשר הושאר על-ידי המג"ד [יוסי יפה] לפקד על כוחות הגדוד בסביבת 'אמבסדור', התלווה אל הסיור עם כוח ליווי"**.¹⁰⁴ זאת ותו לא. המטרה האסטרטגית שהוטלה על מח"ט 55 בפרוץ המלחמה זכתה להערות אגב סתמית וסתומה בספר המגולל בפרטי פרטים את לחימת חטיבת הצנחנים בירושלים: האם האלוף ושר הביטחון **"נמצאו בסיור" בהר הצופים לפני ההתחברות עם פלוגת ההר? האם סמג"ד 66 "התלווה" אליהם ככוח אבטחה? מי היה אותו "כוח ליווי" ומה היה הרכבו? ייתכן שהתייחסות אגבית זאת נועדה לטשטש את התעלמותו של גור מפקודת ההתחברות להר הצופים – המשימה שעמדה בראש מעייני המטכ"ל בפרוץ המלחמה – משעות הבוקר ב-5 ביוני ועד**

¹⁰¹ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 215, 225–226; גולן, **מלחמה בשלוש חזיתות**, עמ' 236–238.

¹⁰² זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 229–230.

¹⁰³ זרחוביץ ולנגוצקי, **בעקבות**, עמ' 306.

¹⁰⁴ גור, **"הר הבית בידינו!"**, עמ' 258.

למחרת, בשעה 12:30 ב־6 ביוני. עדותו המאוחרת של סמג"ד 66, סא"ל דורון מור, תורמת להשלמת לקונה זאת:¹⁰⁵

אחרי שסיימתי את פינוי הפצועים וההרוגים מגבעת התחמושת קרא לי יוסי יפה [המג"ד] לקבל את הפיקוד כי הוא יוצא לקב' [לקבוצת] פקודות ב"רוקפלר". הגעתי למלון "אמבסדור", ואחרי זמן מה [12:20] הגיע אלי ג'יפ בו נוהג עוזי נרקיס, לידו יושב משה דיין ומאחורנית מתנשאת דמותו הארוכה של עזר ויצמן. עוזי פנה אלי ואמר לי שהם רוצים להגיע להר הצופים כדי לתכנן משם את המשך כיבוש העיר העתיקה. אמרתי לו שאמנם התצפיות שלנו הודיע[ו] לנו שבשטח ממזרח לנו אין חיילים ירדניים, אבל הציר טרם טוהר ועדיין לא התחברנו להר הצופים כי לא קיבלנו פקודה לעשות זאת [הדגשת המחבר]. עוזי השיב לי בקיצור "אז טהר לנו אותו".

לא היה לי כוח זמין תחת היד כי כולם היו מפוזרים בבתי שיח ג'ראח ועוזי נרקיס מיהר מאד, לכן לקחתי ג'יפ תול"ר אחד (את השני השארתי "להגן על צפון ירושלים", כי חטיבה 10 עוד לא התחברה אלינו אז), העמסתי עוד כמה מחסניות ורימונים ואמרתי לנהג "סע מהר ואל תעצור: אם יהיה צורך – אני כבר אלחם". הבחור שם רגל כבדה על הגז, תפסתי בכל כוחותיי את דופן הג'יפ כדי לא לעוף ממנו, ותוך דקות היינו במחסום הר הצופים. אנשי המחסום פירקו אותו במהירות רבה ונפלו על צווארנו בשמחה אדירה.

וכך, בשעה 12:25 ב־6 ביוני הושלמה משימת ההתחברות ליחידת מצוף במובלעת הר הצופים. שר הביטחון, ראש אג"ם אלוף עזר ויצמן ומפקד פקמ"ז נרקיס עלו על גג הספרייה הלאומית בקמפוס האוניברסיטאי לדון בהמשך המערכה. נרקיס ביקש את אישור השר לתקיפה מיידית של העיר העתיקה, אולם דיין מיאן לפנייתו כדי למנוע נפגעים בלחימה בשטח בנוי והשאיר בתוקפה את הוראתו לכתרה.¹⁰⁶ רק למחרת, בבוקר 7 ביוני, נכבש רכס הר הזיתים, ולאחר מכן שחררו לוחמי חטיבה 55 וחטיבה 16 את העיר העתיקה.

¹⁰⁵ מכתב דורון מור, סמג"ד 66, ליוסי לנגוצקי, 29 באוקטובר 2007, אוסף המחבר.

¹⁰⁶ זלמנוביץ (עורך), *לכבוש את ההר*, עמ' 230; גולן, *מלחמה בשלוש חזיתות*, עמ' 241.

צנחנים מסתערים מצומת רוקפלר לעבר הר הצופים, יום רביעי, 7 ביוני 1967, 08:30 (צילום: יחזקאל שמר [רוסטאקר]; באדיבות המחבר).

משימת החטיבה

המפתח לניתוח מהלכי חטיבה 55 ביממת לחימתה הראשונה בירושלים נעוץ בהגדרת המשימה שהוטלה עליה. משנות ה-50 התבססה תוכנית המגרה בצה"ל לכיבוש העיר העתיקה על הכנעתה בכיתור באמצעות השתלטות על הרכסים שממזרח לעיר. הכוונה הייתה להימנע מהסתבכות בלחימה בשטח בנוי הכרוכה בנפגעים רבים ולהימנע מפגיעה באתרים מקודשים בעיר. בפרוץ מלחמת ששת הימים הטיל הפיקוד העליון על חטיבות הראל וחטיבה מוצנחת 55 לחבור להר הצופים בגלל החרדה העמוקה לגורל המובלעת. לאור הנחייתו המפורשת של שר הביטחון, הטיל מפקד פקמ"ז על מח"ט 55 בצהרי 5 ביוני (15:05) באורח חד-משמעי את משימת החטיבה – חבירה להר הצופים. בסיום הפקודה הוסיף נרקיס: "זכור את העיר העתיקה. אתה מוכרח למשוך ימינה לכיוון [מוזאון] רוקפלר". אמירה זו הייתה בגדר המלצה כתוספת למשימת החבירה להר הצופים.

המח"ט גור – כנראה שעל דעת נרקיס – לא ביצע את משימת החבירה למובלעת הר הצופים והמירה במשימת כיבוש העיר העתיקה שבוצעה

במחיר קרבות מדממים בשכונות שמצפון לחומה בואכה מוזאון רוקפלר. שינוי המשימה בא לביטוי כבר בפקודת המבצע החטיבתית שנתן המח"ט למפקדי הגדודים ב־5 ביוני בשעה 17:30 בחפ"ק שברחוב צפניה. בפקודה זו לא הוטלה על אף כוח של חטיבה 55 משימת חבירה למובלעת הר הצופים, והיעד המערכתי בתוכנית החטיבתית היה להגיע למוזאון רוקפלר בכוונה שישמש מקפצה לחדירה לעיר העתיקה דרך שער הורדוס ושער האריות. נרקיס אישר בדיעבד את התוכנית. מהלך זה השאיר את מובלעת הר הצופים חשופה לחלוטין לאיום הירדני עד לבוקר 6 ביוני שעה שחיל האוויר סיים לפגוע קשות בחטיבת שריון 60 הירדנית.

החבירה הפיזית למובלעת הר הצופים בוצעה, כאמור, רק בצהרי 6 ביוני. יודגש כי חבירה למובלעת הר הצופים במקום כיבוש השכונות שמצפון לעיר העתיקה, לא רק שלא הייתה פוגעת באפשרות שחרורה, אלא הייתה עשויה לאפשר את הכנעתה במספר אבדות קטן לאין שיעור, אם מובלעת הר הצופים הייתה מנוצלת, כפי שתוכנן שנים רבות, כמקפצה להמשך השתלטות על רכס הר הזיתים, שהוחזק בידי כוחות ירדניים מזעריים.

השתלשלות האירועים – משלב הטלת המשימה עד קבלת האישור להקדמת שעת השי"ן ב־6 ביוני בשעה 01:30 – מעוררת שאלה מהותית: האם שונתה בכלל המשימה שהוטלה על חטיבה 55 לחבור להר הצופים? משאלת מפתח זו נגזרות שאלות נוספות: האם הוגדרה משימה חדשה, ומהי? מי שינה את המשימה המקורית, ועל מי מוטלת האחריות הפיקודית לשינויה? מה היו סיבות השינוי, ומה היו תוצאותיו? בנוסף, מעוררת סוגיית המשימה של חטיבה 55 גם את השאלה האם נעשה ניסיון לשכתוב ולטיוח הפרשה.

הגדרת המשימה

בצהרי 5 ביוני התייצב מח"ט 55 בלשכת מפקד פקמ"ז ברמלה לקבלת פקודה. סא"ל מנחם רק-עוז, קצין הקישור של ענף ההיסטוריה במטה הפיקוד, השתתף בפגישה זו ורשם את נוסח דברי נרקיס למח"ט גור בעת אמירתם: "אתה מקבל משימה לקחת את ביה"ס לשוטרים, שייך ג'ראח ולהגיע לאוגוסטה ויקטוריה ולמבתר [גבעת המבתר]. כלומר לפרוץ בצפון ירושלים כדי להשיג קשר עם הר-הצופים מצפון או מדרום".¹⁰⁷

¹⁰⁷ שמואלביץ, חטיבה 55 במלחמת ששת הימים, עמ' 10.

במחקר הראשון שנכתב בענף ההיסטוריה בנושא זה צוין כי בכנס סיכום המלחמה בפקמ"ז, שנערך בספטמבר 1967, אמר נרקיס:

כשמוטה הגיע, הוא קיבל תדרוך רק לגבי הר-הצופים. אך הוספתי ואמרתי לו: אל תשכח את העיר העתיקה. מוטה השיב: בסדר "אני מייעד גדוד לעשות זאת". אמרתי לו שלא יעשה זאת כי יש לי פקודה מפורשת מהמטכ"ל שלא לעשות זאת". זאת הייתה גם גרסת קצין האג"ם הפיקודי [אריק רגב] שאמר כי נושא ירושלים העתיקה לא נכלל בלשון הפקודה של האלוף.¹⁰⁸

בדו"ח הפיקודי שנכתב באותו החודש כתב נרקיס: "משניתנה לפיקוד מרכז חטיבה 55 ת"פ, היה ברור לי שירושלים יכולה להיות בידניו, כולל העיר העתיקה. על כן, עם הגעתו של מח"ט 55 לפיקוד הוריתי לו לכבוש את בי"ס לשוטרים ושיח ג'ראח, **ולתכנן את כיבוש העיר העתיקה** [הדגשת המחבר]."¹⁰⁹ כלומר, בגרסתו מספטמבר 1967, ההוראה למח"ט 55 באשר לכיבוש העיר העתיקה, הייתה הוראה לתכנון ולא לביצוע. בכינוס מפקדי המערכה בירושלים שנערך במאי 1973 נימק נרקיס את שיקולי פקודתו:

הר הצופים היה רגיש מבחינה זו שהיה מובלעת בתוך שטח ערבי והיתה לי הרגשה כי הלגיון יתנכל לו, כיוון שהוא טרף קל ולנו קשה להגיע אליו. [...] היתה זו נקודה רגישה, וחשבתי שאם היא תכבש, זה יכול להיות מכה, קודם כל למוראל שלנו וכמו כן לפרסטיג' של המדינה [...] ההוראה היתה, משנפתחה האש, לשים לב לכל מה שקורה בהר הצופים. [...] מפקד החטיבה, מוטה גור, התייצב אצלי בפיקוד. הפקודה היתה עתה פשוטה – **לפתוח את הדרך מירושלים להר הצופים** [הדגשת המחבר]. [...] כל הזמן היתה מעלינו חרב הפסקת האש. לכן אמרתי לו ל-מח"ט – אתה פותח את הדרך להר הצופים, ואח"כ תמשוך ימינה עד רוקפלר.¹¹⁰

108 שם. בדיון המסכם של סיור המפקדים בנתיבי קרבות מלחמת ששת הימים בירושלים שנערך ב-27 ביוני 1967, ציין האלוף כי המאבק המדיני הקשה התחולל בנושא העיר העתיקה, וכי לחציו בעניין זה נענו שלוש פעמים ב"לאו מפורש". גם קצין האג"ם הפיקודי אמר בדו"ח שלו כי נושא ירושלים העתיקה לא נכלל בלשון הפקודה של האלוף אשר התייחסה רק להתחברות אפשרית עם הר הצופים. **פיקוד מרכז במלחמת ששת הימים – תמצית**, מה"ד – מחלקת היסטוריה, פברואר 1970, א"צ 59-58, עמ' 1302-192/1974.

109 אלוף עוזי נרקיס, מפקד פקמ"ז, "סקירת המבוא", דוח הסיכום של פיקוד המרכז, ספטמבר 1967, עמ' 3, בתוך: זלמנוביץ' (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 183 (הערות שוליים 296).

110 דברי אלוף (במיל') עוזי נרקיס, **רב-שיח בנושא שחרור ירושלים**, 30.5.1973, יד יצחק בן-צבי (ירושלים), א"צ 1076-192/1974, עמ' 3 ו-13.

מח"ט הצנחנים, אל"ם מוטה גור, במוזיאון רוקפלר (צילום: במחנה; באדיבות המחבר).

בספרו של נרקיס על המלחמה בירושלים, שיצא לאור בשנת 1975, הוא סיכם את נוסח המשימה שהטיל על מח"ט 55 עם פרוץ המערכה כלהלן:

הר-הצופים בסכנה. משימתך כיבוש שייך-ג'ראח ובית-הספר לשוטרים כדי להתחבר עם ההר. [...] **המשימה היא להתחבר עם ההר** [הדגשת המחבר], אך זכור את העיר העתיקה. עליך למשוך ימינה לכיוון מוזיאון רוקפלר **כדי שתהיה נכון בכל עת לפרוץ את החומה ולכבוש את העיר העתיקה** [הדגשת המחבר]. עד לאותו רגע לא העלה איש על שפתיו במפורש את השם: **העיר העתיקה**. כיבושה לא נכלל בשום תכנון מוקדם שהכרתי. תמיד נאמר: "כיבוש העיר העתיקה יתבצע לפי פקודה מיוחדת".¹¹¹

גרסאותיו השונות של מח"ט 55 באשר למשימה החטיבתית שהוטלה עליו אינן עולות בקנה אחד עם גרסאות מפקד פקמ"ז ואף סותרות לא אחת את עצמן. בסיכום החטיבתי של המלחמה שנערך בקיץ 1967 העיד גור על הפקודה שקיבל מנרקיס:

כל השיחה נמשכה 3–4 דקות, והמשימה היתה די כללית כי היה ברור להם [לאלוף נרקיס ולקצין האג"ם הפיקודי] שאני מתמצא באזור

¹¹¹ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 119–120.

ירושלים. הגדרת המשימה היתה לפרוץ באזור צפון ירושלים קשר עם הר הצופים, לאור היום לשטח הפתוח, ורציתי להיות במצב של כוונות לעיר העתיקה]. המשימה כפי שהוגדרה לפני שיצאתי מהחדר [לשכת מפקד הפיקוד] היתה לפרוץ באזור ביה"ס לשוטרים שיח' ג'ראח, להשתלט על השטח הפרוץ (הפתוח?) על רוקפלר, ולהיות במצב של כוונות להכנס לעיר העתיקה. גם עיקר מאווייו של האלוף היו נתונים לצד הזה של העיר העתיקה. לכן הוא קיבל את הנימוקים שלי לא להיכנס לשטח הפתוח **ולא לעלות להר הצופים** [הדגשת המחבר].¹¹²

מדברי גור שלעיל עולה שהפגישה "נמשכה 3–4 דקות" ולפני שיצא מהחדר הוגדרה לו משימה "די כללית" הכוללת "קשר עם הר הצופים", אבל האלוף, לכאורה קיבל את נימוקיו "לא לעלות להר הצופים". במילים אחרות, מח"ט 55 טען שהאלוף אישר לו שלא לבצע את פקודת החבירה שהטילו עליו שר הביטחון והרמטכ"ל. גם מחוץ למסגרת החטיבתית השמיע גור את גרסתו הבעייתית. בכנס המערך המוצנח שנערך ב-28 באוגוסט 1967 הוא אמר ש"האלוף [נרקיס] הבהיר לו במפורש בשיחתם כי לאחר הפריצה [של בית הספר לשוטרים ושיח' ג'ראח] תהיה קדימות ראשונית למשימת ההתייצבות מול חומת העיר העתיקה (כלומר גם לפני ביצוע חבירה עם הר הצופים)".¹¹³ עדויות אלו מצויות בסתירה לעדויות אחרות, כולל שלו עצמו, והן נשמעות מופרכות. הייתה זו תחילתה של סגת עדויות וגרסאות נפתלת.

צורמות מכל ההגדרות שהעלה גור על אודות המשימה, שכביכול, הוטלה עליו בראשית המערכה על ירושלים הן המילים הספורות שהקדיש לנושא בספרו על המערכה בירושלים: "המשימה – כיבוש אזורים בנויים בירושלים. הגזרה – בית-הספר לשוטרים – מנדלבאום. ביקשתי מהאלוף שלא נטפל בגבעת המבתר ולהעדיף את רוקפלר והעיר-העתיקה. האלוף אישר. שנינו הבינונו את חשיבות המאורע ההיסטורי, ועוזי נרקיס נתן לי יד חופשית בפעולה בתוך העיר".¹¹⁴ מהגדרת המשימה בספרו של גור נעלמה לחלוטין החבירה להר הצופים, ובמקומה הוטלה על המח"ט, כביכול, משימת "כיבוש

¹¹² מפקדת פיקוד המרכז, **דוח סיכום מלחמת ששת הימים, ספטמבר 1967**, חלק ב', פסקה 5, עמ' 186, בתוך: שרגא גפני מענף היסטוריה, נספח "חטיבת חי"ר מוצנח 55 בכוונות", (ספטמבר 1970), א"צ 1059-192/1974, עמ' 25; עדות מוטה גור, "פקמ"ז, ששת הימים: חטיבת חי"ר מוצנח 55", (ספטמבר 1970, משוער), א"צ 901/1967-4, עמ' 186, בתוך: אביטל, '67, **ירושלים, מלחמה**, עמ' 357-356.

¹¹³ אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 196.

¹¹⁴ גור, **"הר הבית בידו!"**, עמ' 54.

אזורים בנויים בירושלים". יתרה מזו, למח"ט ניתנה, כביכול, "יד חופשית בפעולה בתוך העיר" ממש בזמן חרדתם הגדולה ביותר של שר הביטחון ושל הפיקוד העליון ממחטף ירדני של מובלעת הר הצופים וכאשר הדרג המדיני פעל להפסקת אש ולא נתן לצבא יד חופשית לפעולה בירושלים. היעלמותה המוזרה של משימת החבירה להר הצופים מנוסחו של מח"ט 55 באשר לפקודה שהאלוף נתן לו, כביכול, צורמת באי-אמינותה. נוסח זה עומד בסתירה לנוסחי הפקודה שהציג נרקיס במשך שנים רבות, וסותר את עדותו של נציג ענף ההיסטוריה שנכח בפגישת נרקיס וגור בעת מתן הפקודה.¹¹⁵

גם אם זכות האבהות על רעיון כיבוש העיר העתיקה הוקנתה לאלוף נרקיס מתוקף אמירתו למח"ט 55 "זכור את העיר העתיקה" כהמלצה לתכנון, הרי שאל"ם גור הוא שתרגמה לתוכנית מבצעית הלכה למעשה. האישור לשינוי בהגדרת המשימה ניתן, כאמור, בשעה 20:25 בחדר הטבע בבית הספר ע"ש אוולינה דה-רוטשילד כשמפקד פקמ"ז הכשיר את תוכניתו של מח"ט 55. עם מתן האישור הפך נרקיס למי שנושא באחריות לשינוי משימת הפיקוד העליון. מעמד אישור התוכנית שתיאר נרקיס ("שקלתי במוחי את התכנית. מפקד החטיבה הבין היטב את הדברים שאמרתי לו ברמלה, "למשוך ימינה ולהיות בכוננות לכניסה לעיר העתיקה". [...]) אמרתי: "התכנית מאושרת. [...] ואתה, מוטה, חשוב כל העת על העיר העתיקה!"¹¹⁶ יש לשער כי דברים אלה נועדו להציגו רטרואקטיבית כהוגה רעיון שחרור העיר העתיקה ולנכס לעצמו את המהלך. שניהם – מפקד פקמ"ז ומח"ט 55 – ידעו היטב כי התוכנית החדשה הפרה את משימת החבירה להר הצופים, וסתתה מהרציונל של תוכנית כיתור העיר העתיקה. שניהם ידעו היטב שדחיית שעת השי"ן הסופית (02:30) תקדים בשעה בלבד את המועד שבו תוכל להתחיל תקיפה אווירית; שניהם היו אמורים לדעת היטב שריכוך אווירי של שעתיים, שתוכנן שנים רבות, היה עשוי להקל מאוד על לוחמי גדוד 66 בקרבות בית הספר לשוטרים ובגבעת התחמושת.

¹¹⁵ קמ"ן חטיבה 55, אכמון, העיד כי במהלך נוהל הקרב החטיבתי ב־5 ביוני נפגשו האלוף נרקיס והמח"ט גור שלוש פעמים (הפגישה הראשונה הייתה ב־15:05 בלשכת האלוף ברמלה, הפגישה השנייה הייתה ב־20:30 בבית הספר ע"ש אוולינה דה-רוטשילד, והפגישה השלישית הייתה ב־21:30 על גג בית ההסתדרות), שבהן הוא השתתף באופן אישי. "בכל שלושת האירועים האלה", כתב אכמון, "ברמה הולכת וגוברת של דחיפות, הודגשה המשימה של מניעת השתלטות הירדנים על 'המובלעת' כמשימתה העיקרית של החטיבה [הדגשת המחבר]". מכתב אריק אכמון ליוסי לנגוצקי, "למה לא חברו להר הצופים?", 29.5.2019, אוסף המחבר.

¹¹⁶ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 155.

המח"ט גור היה מודע לסלחנות הנהוגה בצה"ל כלפי מפקדים הששים אלי קרב וחותרים למגע, גם במחיר הפרת פקודות וגם לנוכח כישלונות קרביים.¹¹⁷ טרם הפריצה לתוך העיר העתיקה (09:15 לערך עד 09:50) "נעלם" מח"ט 55 מרשת הקשר האלחוטי, והחליט לא להמתין לאישור התקפה מפורש ממפקד פקמ"ז ומסגן הרמטכ"ל, שהיו בחפ"ק מאחוריו. ברשת הקשר החטיבתית (שהמשיכה "משום מה" לפעול) הוא הכריז למג"דים ולהיסטוריה: "אנחנו עולים על העיר העתיקה, אל הר הבית, ואל הכותל המערבי. אלפי שנות היסטוריה התפלל העם היהודי לשעה הזאת; ישראל מצפה לניצחוננו; עלו והצליחו".¹¹⁸

ההשלכות משינוי משימת החטיבה

שינוי משימת החטיבה הפך מהיסוד את תוכנית ההתקפה בליל 5–6 ביוני ואת המשך מהלך הקרבות. במקום הבקעה חטיבתית ממוקדת לחבירה למובלעת הר הצופים לאחר ריכוך אווירי וארטילרי של מוצבי האויב, ובמקום ניצול החבירה לכיבוש הר הזיתים ולכיתור העיר העתיקה ממזרח, הופנו כוחות החטיבה למוזאון רוקפלר כנקודת מוצא למשימה שהמטכ"ל לא הטיל על החטיבה אבל נרקיס נערך לקראתה, קרי: כיבוש העיר העתיקה. מהלך זה עלה לחטיבה בדמים רבים. בחינת התנהלותה של חטיבה 55 במערכה להצלת הכוח במובלעת הר הצופים מעוררת שאלות כבדות משקל:

מדוע התעלם המח"ט מהאיום שנשקף למובלעת הר הצופים מתקיפת חטיבת שריון 60 הירדנית שנעה לעבר ירושלים על הציר מיריחו לח'אן אל-אחמר ומשני גדודי הח"ר שנערכו באזור אבו דיס לכיבוש הר הצופים?

מדוע מח"ט 55 לא חבר למובלעת הר הצופים, ומדוע נמנע מלפקוד על גדוד 66 שהגיע למלון אמבסדור כבר בשעה 05:00 לחבור למובלעת, שהייתה במרחק 600 מטרים בלבד מהמלון?

הכיצד לא תכנן מהלך כלשהו להתמודדות עם 88 הטנקים הירדניים שהיו בדרכם לירושלים?

¹¹⁷ גור תיאר את התלבטותו בבוקר 7 ביוני לפני ההתקפה על אוגוסטה ויקטוריה: "עמדתי בפני האתגר הקשה בחיי: האם לנצל 'מתקפת שער' אפשרית כמנוף לשחרור העיר-העתיקה כולה גם ללא אישור ובניגוד לפקודה מפורשת? [...] האם יעד משימה לעצור אותי ולצוות על נסיגה? זכרתי את [קרוב] 'המתלה' ואת [אמרת] 'הסוסים האבירים' של דיין ממערכת סיני [1956]. זכרתי את ניתוח המערכות השונות במלחמת-השחרור, וקרבות אחרים, בהם שאלנו את המפקדים: 'מדוע לא הלכת הלאה – גם בלי פקודה?'". גור, "הר הבית בידינו!", עמ' 258–259.

¹¹⁸ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 257–258.

גם אם ניתנה העדפה לכיבוש העיר העתיקה, מדוע לא כותרה העיר העתיקה באמצעות השתלטות על רכס הר הצופים – הר הזיתים, איגוף שהיה מיותר את הצורך ללחום בשטח הבנוי שמצפון לחומה, ואשר גבה נפגעים רבים?

תוכנית המבצע של חטיבה 55 שינתה מיסודה את תוכנית החבירה המטכ"לית להר הצופים ('פרגול'), ולשינוי זה היו השלכות קשות על ניהול קרב ההבקעה החטיבתי ועל תוצאותיו. בסוגיה זו יועלו להלן ארבע השגות:

האיום הירדני על המובלעת – תוכניתו של צבא ירדן לכבוש את המובלעת הייתה ידועה לאמ"ן, ולכן עסק צה"ל שנים רבות בביצור המובלעת ובחימושה, בתכנונים ובתרגולים למבצע חילוץ השיירה ובחבירה אליה. העדות המוחשית ביותר על אודות איום זה בוטאה בדברי מפקד פקמ"ז בצהרי 5 ביוני, שלפיהם הוא צופה שהמובלעת תותקף עם אור ראשון בבוקר שלמחרת (6 ביוני).¹¹⁹ בפקודת המח"ט בשעה 17:30 לגדוד 66 להגיע למלון אמבסדור לא היה אֶזְכוּר כלשהו למשימת החבירה להר הצופים. השמטת משימה זו מפקודת המח"ט מעידה שעוד בתחילת המערכה הוא כלל לא התכוון לחבור להר הצופים. קביעתו כי הגעת חטיבה 10 לבמת ההר שמצפון להר הצופים "תסלק כל איום למתקפה ירדנית על הר הצופים",¹²⁰ הייתה בלתי סבירה לאור התעלמותו מחטיבת השריון הירדנית שהתקדמה בציר מח'אן אל־אחמר, שהיה במרחק של למעלה מ־10 ק"מ מתחום פעילותה של חטיבה 10, שבאותה העת הייתה עוד רחוקה מיעדיה. קשה גם להבין מדוע לא הורה מפקד פקמ"ז למח"ט 55 בבוקר 6 ביוני לשלוח את פלוגת הטנקים הירושלמית, שהייתה תחת פיקודו, להר הצופים כדי לבלום את השריון הירדני שאיים על המובלעת עד שהושמד בידי חיל האוויר. היעדר התייחסות כלשהי לאיום זה בתכנוני ההבקעה של מח"ט 55 והיעדר פקודות היערכות לקראת הגעה אפשרית של השריון הירדני למרחב ירושלים היו משגה שקשה להבינו.

להצדקת אי־חבירתה של חטיבה 55 בבוקר 6 ביוני להר הצופים הועלה הטיעון שלפיו בשעה 05:00 (ב־6 ביוני) נותקה המובלעת, כביכול, מהרצף הקרקעי הירדני והפכה לחלק מהרצף הקרקעי שבשליטת צה"ל. לפיכך האיום המיידני היחיד שנשאר על הכוח במובלעת היה קומץ לוחמים ירדנים

¹¹⁹ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 108.

¹²⁰ גור, **"הר הבית בידונו!"**, עמ' 71.

חבורת הפיקוד של חטיבה 55, בראשות מפקדה מוטה גור, צופה על העיר העתיקה ממלון אינטרקונטיננטל שבהר הזיתים, לפני הפריצה לירושלים העתיקה במלחמת ששת הימים, 7 ביוני 1967 (צילום: עמוס צוקר; באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון).

במוצב אוגוסטה ויקטוריה שמדרום לה.¹²¹ טיעון זה מופרך מעיקרו שכן באותו הזמן עוד הייתה מובלעת הר הצופים חשופה לאיום הטנקים הירדניים שטרם הושמדו.

את נושא האיום על מובלעת הר הצופים אין לבחון לאור העובדה שהכוח בהר הצופים לא הותקף בידי הירדנים, אלא לנוכח החרדה העמוקה של המטכ"ל ושל פקמ"ז מאיום תקיפה אפשרית של המובלעת בידי חטיבה 60 עם הפצעת אור הבוקר ב־6 ביוני. הניסיון להצדיק את אי-חבירת הצנחנים המיידית למובלעת הר הצופים בעלות השחר ב־6 ביוני, בטענה שבסופו של דבר הירדנים לא ניסו לכבוש את הר הצופים, הוא בגדר חוכמה שלאחר מעשה. את האיום שנשקף לכוח בהר הצופים צריך היה לשקול לא לפי מה שלא קרה, אלא לפי מה שהיה עלול לקרות. במילים אחרות, את האיום יש להגדיר לאור היכולות הצבאיות והכוונות המבצעיות של הירדנים ביום המלחמה. הסכמתו של מפקד פקמ"ז לתוכנית של מח"ט 55 שלא לחבור להר הצופים והמרתה בתנועה בשטחים הבנויים שמצפון לחומה לעבר מוזאון רוקפלר על כל המשתמע מכך, מעידה על שיקול דעת שגוי.

¹²¹ אריק אכמון, "למה לא חברו להר הצופים?", 29 במאי 2019, עמ' 1–2, אוסף המחבר.

דילמת שעת השי"ן – לקביעת שעת השי"ן (שעת תחילת המבצע) נודעת כידוע חשיבות כבדת משקל בגיבוש תוכנית מבצעית ויכולה להיות לה השפעה מכרעת על סיכויי השגת המשימה. דמדומי שקיעת השמש ב־5 ביוני דעכו בשעה 19:11, ואילו הפצעת האור הראשון ב־6 ביוני הייתה בשעה 04:05 לפנות בוקר. מפקדי החטיבה שקלו את שאלת עיתוי פתיחת המבצע בהתחשב בסיכויי השגת המטרה במהירות המרבית ובמספר נפגעים נמוך. הדילמה הייתה אם להתחיל את הבקעת המערך הירדני המבוצר בחסות החשכה ללא סיוע מקדים של חיל האוויר, או שמא עדיף להמתין לתקיפת חיל האוויר, שעה-שעתיים, עד להפצעת אור הבוקר שלמחרת. בהערכות המצב שנערכו בשעות אחר הצהריים והערב העדיפו מפקד פקמ"ז ומח"ט 55 לקבוע את שעת השי"ן. הבקעת הקו העירוני בחשכה ללא ריכוך אווירי מקדים הייתה מנוגדת בניגוד מפורש לתכנונים ולתרגולים שנערכו במשך שנים רבות (תוכנית 'פרגול' ונוהל חילוץ השיירה) שנרקס וגור הכירו אותן היטב. אילוצי ההתארגנות גרמו לדחיית שעת השי"ן פעמים אחדות החל משעה 22:30 ועד לשעה 02:15.¹²² בחצות הליל נשקלה בחיוב הצעת דחיית שעת השי"ן לאור הראשון בגלל עיכובי ההתארגנות, אולם לאחר מכן נמלך מח"ט 55 בדעתו "לפי דרישת המג"דים". בניגוד לנרקס וגור, יודגש כי שלושת המג"דים שהמליצו שלא להמתין לתקיפה אווירית עם אור ראשון אלא לתקוף בחשכת הלילה ללא הריכוך האווירי המקדים, לא ידעו כלל על תוכנית התקיפה האווירית בפקודת מבצע 'פרגול'. המח"ט גור שב וטען שהתקיפה בחשכה תקנה יתרון לתוקפים המיומנים בלוחמת לילה, תקטין את מספר הנפגעים לעומת הלחימה לאור היום.

מפקד פקמ"ז נרקס ומח"ט 55 חששו מהפסקת אש כפויה שתסכל את ההזדמנות לשחרר את העיר העתיקה, והוסיפו בעדויותיהם חששות נוספים: מאי-יעילותו של הסיוע האווירי בפגיעה בביצורים הירדניים; מסיכון הצנחנים בהיעדר טווח בטיחות מספיק; וכי שיהוי התקיפה עלול לאפשר לכוח שריון ירדני להגיע לזירת הלחימה. שעת השי"ן שנקבעה ל־02:30 הותירה לצנחנים כשעה וחצי בלבד ללחימה בתנאי חשכה, ולמעשה הלחימה העיקרית בגבעת התחמושת נערכה באור יום (בשעות 04:00–06:15), וכך גם הלחימה בשכונות הערביות שמצפון לחומה.

¹²² דברי אלוף (במיל') עוזי נרקס, **רב-שיח בנושא שחרור ירושלים**, 30 במאי 1973, יד יצחק בן-צבי (ירושלים), א"צ 192/1974–1076, עמ' 36.

הסיוע האווירי – בכל תוכניות ההבקעה למובלעת ולחילוץ השיירה להר הצופים תוכנן ריכוך אווירי וארטילרי מקדים על המוצבים הירדניים שבצפון ירושלים (בית הספר לשוטרים, גבעת התחמושת, גבעת המבתר, הגבעה הצרפתית וואדי ג'וז) כשעתיים לפני ההבקעה הקרקעית.¹²³ התנגדותם של נרקיס ושל גור לדחיית שעת השי"ן עמדה בסתירה גמורה לתוכניות התקיפה של המוצבים הירדניים שבצפון ירושלים לפי תוכנית 'פרגול'. כבר בפגישתם בצהרי 5 ביוני, שבה הטיל נרקיס על גור לחבור למובלעת הר הצופים, הוא התריע בפניו: "אבל היזהר, אזור שיך-ג'ראח הוא מבצר!"¹²⁴ המערך הירדני היה מוכר היטב לחיל האוויר, שתכנן לתקוף את מוצבי הירדנים תוך שמירת טווח ביטחון מספק מכוחותינו. ההנמקות להצדקת ההבקעה הקרקעית ללא ריכוך אווירי היו שגויות הן באשר לטענת אי-האפקטיביות, כביכול, של ביצועי חיל האוויר, והן באשר לטווחי הבטיחות. השמדת מרבית חטיבה 60 הירדנית בבוקר 6 ביוני הייתה הוכחה ניצחת לאפקטיביות של תקיפות חיל האוויר. אשר לטווחי הבטיחות, הרי שניתן היה לפרוס את הכוחות התוקפים במרחק המרבי מהיעדים ולא לקרבם אל טווח אי-הבטיחות כפי שבוצע במציאות. גם הטיעון כאילו אמצעי הלחימה של חיל האוויר לא התאימו לפגיעה במוצב המבוצר של גבעת התחמושת אינו נכון. השימוש בפצצות נפל"ם (Napalm), חומר בעירה צמיגי) היה יכול להקל מאוד על לחימת הצנחנים בכיבוש היעדים המבוצרים.

הפעלת השריון – הפעלת פלוגת הטנקים הירושלמית שסופחה לחטיבה 55, הייתה שגויה. בכל תכנוני ההבקעה למובלעת שנערכו במשך השנים ניתן משקל רב לשימוש בטנקים להבקעה עצמה, בהנחה שהשימוש בהם כאגרוף מחץ לאורך ציר השיירה יבטיח חבירה למובלעת בתוך זמן קצר. תחת זאת פיצל המח"ט גור את עשרת הטנקים לשני רתקים צמודים לשתי פרצות הצנחנים.

היסטוריוגרפיה

בבוקר 7 ביוני חתם מושל ירושלים, אנוואר אל-חטיב, על כתב כניעה רשמי, וב ישראל גאתה אופוריית ניצחון חסרת תקדים. לפני שלב התחקירים הצבאיים החל מסע צריבת הסיפור (הנרטיב) בתודעת הציבור. גור ונרקיס,

¹²³ זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 62 (הערת שוליים 42).

¹²⁴ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 120.

כמו מרבית האלופים והמפקדים הבכירים בצה"ל, התמסרו לגל ההערכה הציבורי. לצד ההאדרה האישית באמצעות אלבומי הניצחון, מקורבים בעיתונות, פרסום מאמרי הגות צבאית וכתביה אוטוביוגרפית, פיאר ורומם גור את גבורת חייליו והעצים את מיתוס 'הצנחנים משחררי ירושלים', משל לא היו שתי חטיבות נוספות וחיל האוויר שותפים להישג דרמטי זה. מיתוס זה הבליח עם הלהיט 'גבעת התחמושת' שקידש את הקרבת הנפש וסייע להשתקת קולות הביקורת על המשגים בניהול המערכה בשמה של קדושת זכר הנופלים. כך טוּיחו אי־חבירת חטיבה 55 להר הצופים ואי־כיתור העיר העתיקה, כמו גם הועלם המשגה הקשה של הכנסת שני גדודים ללחימה בשטח בנוי, במטרה לתקוף את העיר העתיקה, על כל המשתמע מכך.

בשוך הקרבות, ב־13 ביוני, נערכה מסיבת עיתונאים עם מפקד פקמ"ז ועם שלושת המח"טים שלחמו בירושלים, שבה אמר האלוף נרקיס בפתח הרצאתו:

הר הצופים שהוחזק בידינו ע"י כוח משטרתי היה בסכנה, כיון שהיה מבודד, ואיימו עליו לפחות חטיבה משורינית שלמה, בת 88 טנקים פטון, שישבה בכיכר יריחו, וכן ע"י חטיבת חי"ר 27, שהיתה בעתודה במעלה-אדומים, וכן ע"י כוחות יותר קטנים נוספים, שהיו באזור ירושלים. ברור שאנחנו לא יכולנו להרשות לעצמנו מין בושה כזאת, שהר הצופים יילקח בהתקפה. [...] השיקול הראשון [...] היה, אם יותקף הר הצופים, אנחנו ניכנס לפי אישור במהירות לפעולה, במינימום הכוח שהיה לנו, על-מנת להגיע להר. מי שמכיר את המפה ואת השטח החיוני מבין מיד שאפשר להציל את הר הצופים ע"י התקפה או ע"י תפיסת השטח החיוני שבין ירושלים ורמאללה.¹²⁵

גור, שהיה הדומיננטי מבין הדוברים במסיבת העיתונאים, החל בפיתוח הסיפור "האלטרנטיבי" באומרו:

הוטלה עלינו משימה, שידענו שהיא אחת המשימות הקשות ביותר – משימת הבקעה בשטח בנוי, הנחשב בכל הצבאות לשטח הקשה ביותר ללחימה. [...] למשימה זאת כבר שמחנו, מכיון שהיא גם הוגדרה בצורה די כללית. היינו צריכים להתחבר עם הר הצופים, וגם ליצור מצב שנוכל בנוחיות לפרוץ לעיר העתיקה.¹²⁶

¹²⁵ "דברי אלוף עוזי נרקיס – אלוף פיקוד המרכז", 13 ביוני 1967, בתוך: **אזור ירושלים במלחמת ששת הימים**, ירושלים: המדרשה הצבאית לחינוך, עמ' 1.

¹²⁶ "דבר אל"ם מרדכי גור (מוטה) בפני כתבי חוץ", 13 ביוני 1967, בתוך: **אזור ירושלים במלחמת ששת הימים**, ירושלים: המדרשה הצבאית לחינוך, עמ' 6.

שבוע בלבד לאחר תום הלחימה הכריז מח"ט 55 בנוכחות מפקד פקמ"ז כי בפקודת המבצע שהוטלה עליו הוגדרה לחטיבתו "בצורה די כללית" משימת "הבקעה בשטח בנוי". כדי לטשטש את רישומה של הטעיה זאת הוא ציין בחלוף פסקה, וכאילו במנותק ממשימת החבירה להר הצופים, את ההיערכות לפריצה לעיר העתיקה, שלא הייתה חלק מהמשימה. מכאן ואילך הרחיב בתיאור פרטי הפרטים בהשתלשלות הקרבות ובגבורת לוחמיו וקטף כותרות נוטפות הערצה בעיתונות.¹²⁷

מייד בתום המלחמה התגייס גור לערוך תחקירים פנימיים בגדודי החטיבה בניצוחו האישי ובהשגחתו הצמודה. הוא ראיין בעצמו את חייליו ואת מפקדיהם לספר שהוציא לאור. יצוין כי רמת אמינותם של תחקירים הנערכים תחת עינו הפקוחה של המפקד עלולה להיות מוטת.¹²⁸ בסוגיה הבעייתית של משימת החבירה למובלעת הר הצופים לקו עדויותיהם של מפקד פקמ"ז ושל מח"ט 55 באי-דיוקים,¹²⁹ בנוסח מתחמק ובטשטושי מינוח, דוגמת הביטוי הלא-צבאי בעליל "להשיג קשר עם הר-הצופים".¹³⁰

127 "דומה כי סיפורו של 'מוטה', אל"ם מרדכי גור, [...] הוא סיפור הלחימה המרתק ביותר מכל ששמענו עד כה. [...] ראיתי את המפקד הגדול הזה [...] אין ספק כי בעתיד עוד ינותחו פרטי הקרב המופלא עליו פיקד 'מוטה', מפקד צנחנים עתיר נסיון קרבות [...] מסיפורם ההרואי של הצנחנים משחררי ירושלים". אלי לנדא, "המלחמה המופלאה מבית לבית לשחרור ירושלים", **מעריב**, 15 ביוני 1967, עמ' 3.

128 בספרו כתב גור: "שיטת התחקיר היתה קבועה: מפקד היחידה תיאר את הפקודות שקיבל ואת הכניסה לקרב. לפי שלבי הקרב, התעכבו הלוחמים אשר נטלו חלק בשלב זה או אחר, ותיארו את פעולותיהם. מפקדים וחיילים העירו הערותיהם, תיקנו עובדות והשלימו פרטים. לעתים פרצו ויכוחים בין הלוחמים ולא אחת אירע שמפקדים וחיילים תיקנו עדויותיהם פעמים אחדות תוך כדי התחקיר. אף קרה שהלוחמים לא השלימו עם העדויות של הטובים בחבירה, ונאלצתי לקבוע מה היתה האמת לאמיתה – על פי סיכום רוב המשתתפים באותו קרב. סיפורים אשר לא נתמכו בעדויות נוספות, פרט למקרים בהם פעל הלוחם בעצמו והכל רחשו לו אמון, לא נתקבלו כעובדות, ואינם מובאים בספר". גור, **"הר הבית בידניו!"**, עמ' 10. כלומר, האמת ההיסטורית נקבעה לפי 'עמדת הרוב' ובאישור המח"ט.

129 שני אידיוקים בולטים בדברי מח"ט 55 היו טענתו על "קשר פיזי" שנוצר, כביכול, בין לוחמי אמבסדור לבין הר הצופים (גור, **"הר הבית בידניו!"**, עמ' 179), וכן טענתו כי הורה, כביכול, למג"ד 71 עוזי עילם להיות נכון ברוקפלר לחבירה להר הצופים (שם, עמ' 76). עילם הכחיש שקיבל הוראה כזאת. עדות תא"ל עוזי עילם, 2019, בשיחה עם המחבר. באחד הדיונים הסביר נרקיס מדוע הטיל על חטיבה 55 לתקוף את הר הצופים עם שחר: "בשיקולים שלי חששתי שמא הירדנים יתקפו את הר הצופים, ואז, אם אנחנו נמצאים בערך בצהרים, הם יכולים להגיע לשם בחצות הלילה, וכיוון שבילילה הם אינם מתקיפים, אז הם יתקפו ב-04:00 בבוקר [הדגשת המחבר]". בפועל, החטיבה לא נשלחה למשימה זו, ולא מובן השימוש שעשו נרקיס וגור בנימוק הצורך לחבור בדחיפות להר הצופים, כשלמעשה כלל לא תכננו לבצעו. דברי אלוף (במיל") עוזי נרקיס, **רב-שיח בנושא שחרור ירושלים**, 30 במאי 1973, יד יצחק בן-צבי (ירושלים), א"צ 1974/1976-1076, עמ' 9.

130 שמואלביץ, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**, עמ' 10.

קשה שלא להניח שהביטוי "להשיג קשר" או "לשמור קשר" נועד לטשטש את משמעות פקודת החבירה המקורית בעמימות שכל אחד יכול לפרשה כהבנתו. כך גם הביטוי "תזכור את העיר העתיקה", שאפשר לפרשו כהמלצה לתכנון או כראות עיני המעוניין – ובכוונת מכוון של המזכיר ושל המוזכר כאחת.

ההנמקה המבצעית

הביקורת החריפה על שיעור האבדות הכבד במערכה נלחשה בתחילה רק בחדרי חדרים של יודעי ח"ן, כשהעיתונות הובילה פולחן סגידה למפקדי צה"ל. מכאן יצאו יחדיו נרקיס וגור לטיח את סיבת אי-החבירה למובלעת הר הצופים והמרתה במהלך שונה. נרקיס וגור ידעו שיידרשו להסביר מדוע הם לא ביצעו את פקודת ההתחברות להר הצופים כפשוטה, מדוע שינו את משימת החטיבה, מדוע לא יישמו את הרעיון המבצעי המרכזי שעמד ביסוד תוכנית 'פרגול' ומדוע הסתבכו בלחימה בשכונות שמצפון לחומת העיר העתיקה.

נרקיס וגור נימקו את החלטתם להסיט את ההבקעה מהר הצופים לעבר מוזאון רוקפלר בסיבות אופרטיביות, ואפשר שהעמימות הטרימינולוגית בדבריהם (נוסחי ההחלטות, ההגדרות, המשימות) נועדה להרחיקם מהאשמות בדבר אמביציות תהילה אישיות וניהול לא מושכל של המערכה.

סתירות בסוגיה זו התגלעו במרוצת השנים גם בעדויותיהם של קציני מטה חטיבה 55, שהיו צמודים למח"ט בשלושת ימי הלחימה בירושלים. רס"ן עמוס ירון, קצין האג"ם החטיבתי, העיד בפברואר 1970 כי "על החט" הוטל לכבוש את ביה"ס לשוטרים, את גבעת התחמושת, ואת השכונה האמריקאית עד למוזיאון רוקפלר, ולהיות מוכנה לכיבוש העיר העתיקה". משמע, ללא משימת חבירה להר הצופים וזאת כאשר שר הביטחון התנגד עדיין בכל תוקף להרחבת המלחמה בירדן.¹³¹ לעומתו, שחזר קמ"ן החטיבה, רס"ן אריק אכמון, בשנת 1999 את הגדרות 'המטרה' ו'המשימה' בפקודת האלוף:

המטרה: (א) חטיבה 55 תפרוץ בחצות את ה"קו העירוני" [...], תיצור מעבר קרקעי מאובטח בין העיר העברית למובלעת הר

¹³¹ מה"ד – מחלקת היסטוריה, פיקוד מרכז במלחמת ששת הימים – תמצית, פברואר 1970, א"צ 1302-192/1974, עמ' 58.

הצופים ותהדוף מתקפה ירדנית הצפויה בבוקר על הר הצופים
[הדגשת המחבר]. ב) החטיבה תהיה בכוונות להמשיך להחזיקה
לשחרור העיר העתיקה.

המשימה הכללית: 1) החטיבה תבקיע את הקו העירוני [...],
תתקדם לכיוון הר הצופים בציר ואדי ג'וז ותחבור במהירות
האפשרית עם הכוח במובלעת הר הצופים [הדגשת המחבר].¹³²

בעדות מהעשור האחרון אמר קמ"ן חטיבה 55: "המשימה הייתה לחבור להר
הצופים דרך הקו העירוני [...] לעבות את הר הצופים [...] להספיק להגיע
לפני חטיבה 60 להר הצופים [...] היתה פקודה ערכית **להציל את הר הצופים**
[הדגשות המחבר]".¹³³

לאחרונה, הציג ירון גרסה מתוקנת, ולפיה "בפיקוד מרכז קיבלנו את הפקודה
לפרוץ בגזרת גבעת התחמושת ובית הספר לשוטרים, לחבור כמה שיותר מהר
לכוח במובלעת הר הצופים ולהיות מוכנים להמשיך הלאה לעיר העתיקה.
החשש הגדול היה שהירדנים יתקפו את הר הצופים".¹³⁴ ברבות השנים הוכברו
בנושא זה תילי תילים של ביאורים, של ניתוחים ושל פרשנויות. עיתונאים,
כתבים צבאיים, חוקרים והיסטוריונים צבאיים כתבו רבות על השיקולים
המבצעיים שעמדו ביסוד שינוי תוכנית ההבקעה, והיו שסיברו את דעתם של
נרקיס וגור בטיעונים מגויסים. בספר על חטיבה 55 במלחמת ששת הימים,
שיצא במלאת יובל שנים למלחמה (2017), נכתב כי לראיית נרקיס, "חבירה
להר הצופים במקרה של תקיפת השיירה הדו-שבועית או כפעולת תגמול,
משמעה כיבוש כל השטח שבין החומה הצפונית של העיר העתיקה עד וכולל
גבעת התחמושת וואדי ג'וז", ולכן "אפשר אולי להסביר את העובדה שב-6
ביוני לא בוצעה חבירה פיזית במובן צבאי מקובל עם הר הצופים, שהאיום
לגביו צומצם אך טרם הוסר כליל".¹³⁵ עוד נכתב כי לשיטת גור פריצה להר
הצופים חייבה השתלטות על מרחב בית הספר לשוטרים ושיח' ג'ראח לכיוון
מלון אמבסדור.¹³⁶ אך אף לא אחד מהטיעונים הללו לא הציג הסבר מניח את
הדעת לשאלות מדוע, איך ומי אחראי לשינוי משימת חטיבת הצנחנים?

¹³² אריק אכמון, "חטיבה 55 בקרב לשחרור ירושלים: פתח דבר", יולי 1999, עמ' 2, אוסף המחבר.

¹³³ אביטל, '67, ירושלים, מלחמה, עמ' 472.

¹³⁴ עמוס ירון, **רוח המפקד**, ידיעות אחרונות – ספרי חמד, 2022, עמ' 36.

¹³⁵ שם, עמ' 356.

¹³⁶ שם, עמ' 359.

מחקרי המחלקה להיסטוריה

שאלת המחקר העומדת ביסודו של המאמר הנוכחי ממוקדת במשימה שהוטלה על מח"ט 55 בפרוץ המלחמה. במחקרי המחלקה להיסטוריה בצה"ל על המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים מצוי קונפליקט גרסאות באשר להגדרת המשימה. להלן על קצה המזלג מקצת הבדלים בנוסח דברים שפורסמו במחקרים השונים.

בקיץ 1967 החל ענף ההיסטוריה במלאכת האיסוף והעריכה של מסמכי מלחמת ששת הימים, והסיכום הראשון על חטיבה 55 מדצמבר 1967 נפתח כלהלן:

קיימות מספר נוסחאות לפקודה שקיבל מוטה [המח"ט] מהאלוף [נרקיס] בהגיעו לחמ"ל [מטה פיקוד המרכז ברמלה]. הויכוח נטוש בעיקרו סביב השאלה, האם חזה האלוף את כיבוש ירושלים העתיקה כבר מתחילה וראה בו יעד עיקרי, או האם הופעלה חט' 55 למטרה המוגבלת של הצלת הר-הצופים ורק ולאור ההתפתחויות (התקדמותן המהירה של חט' 10 ו-16) הגיעה לידי כיבוש העיר העתיקה". כן מצוין בסיכום זה נוסח ש"בא לפשר בין שתי הנוסחאות.¹³⁷

במחקר מקדים שערכה המחלקת להיסטוריה בספטמבר 1970 נכתב כי המשימה שהוטלה על מח"ט 55 "היא כיבוש איזור בית-הספר לשוטרים, גבעת התחמושת והשכונה האמריקאית עד מוזיאון רוקפלר, בירושלים שמחוץ לחומות. כן עליו להקצות כוחות לכיבוש העיר העתיקה שבתוך החומות".¹³⁸ כלומר, במחקר מספטמבר 1970 **אין זכר למשימת החבירה להר הצופים**.

המחקר המסכם של המחלקה להיסטוריה יצא לאור ביוני 1972 בעריכת אל"ם אברהם אילון, ראש המחלקה.¹³⁹ המחקר התבסס על מחקרים קודמים

¹³⁷ שמואלביץ, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**, עמ' 9א'-10.

¹³⁸ **דוח סיכום מלחמת ששת הימים, ספטמבר 1967**, חלק ב', פסקה 5, עמ' 186, מפקדת פיקוד המרכז, בתוך: שרגא גפני מענף היסטוריה, נספח "חטיבת חי"ר מוצנח 55 בכוננות", (ספטמבר 1970), א"צ 192/1974-1059, עמ' 25.

¹³⁹ קובץ המחקר מיוני 1972 התבסס על הסיכום שערך ממ"ק דוד אייגר בתחילת 1970 על בסיס תיעוד, ראיונות ומחקרים קודמים שערכו חוקרי ענף ההיסטוריה (שהפך בתחילת 1970 למחלקה). זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 12 (הערת שוליים 3).

שנערכו במחלקה, ובמבוא צוין כי המחקר הסופי בפיקוד המרכז לא הושלם.¹⁴⁰ במחקר המסכם נכתב:

קיימות מספר גירסאות באשר לנוסח המדויק של המשימה שאותה הוריד אלון הפיקוד ל-מח"ט 55. הויכוח נטוש בעיקרו סביב השאלה אם הוכתב המהלך למוזיאון רוקפלר – המאפשר את כיבוש ירושלים העתיקה – כבר בתחילת המערכה; שכן, **הכונה ה-מטכ"לית היתה ש-חט' 55 תבצע חבירה עם הר הצופים ולא עם חומת העיר העתיקה** [הדגשת המחבר].

עוד מצוינות שם גרסת מח"ט 55 למשימה שהוטלה על חטיבתו, העומדת בסתירה לדברי מפקד פקמ"ז וסא"ל רקעוז שנכח בפגישה, וכן עדותו של האלון נרקיס שבה "ניסה להתיר את הסבך".¹⁴¹

במלאת יובל שנים למלחמת ששת הימים הוציאה המחלקה להיסטוריה מהדורה מורחבת ומוערת של המחקר המקורי.¹⁴² במהדורה זו הוקדמה תוספת ליישור רטרואקטיבי של ההדורים בהתייחסות למשימת החטיבה: "על דעת אלון פיקוד המרכז והמח"ט, הוכתבה המשימה לכווחות חטיבה 55: כיבוש בית הספר לשוטרים, גבעת התחמושת, שיח' ג'ראח, השכונה האמריקאית ואדי ג'וז, כדי להתחבר עם הר הצופים ולהיות בכוונות לכבוש את העיר העתיקה".¹⁴³

ההכרעה המחקרית – בסיכומים שלעיל נכתב: "קיימות מספר נוסחאות לפקודה", "קיימות מספר גרסאות באשר לנוסח המדויק של המשימה", "נוסח זה בא לפשר בין שתי הנוסחאות", "להתיר את הסבך", "על דעת אלון פיקוד המרכז והמח"ט". מחמשת המחקרים שצוינו לעיל עולה במלוא תוקפה סוגיית ההכרעה המחקרית. לחוקרי המחלקה להיסטוריה יש מנדט להכריע במחלוקות מחקריות, ומצופה מהם שיכריעו במחלוקות שניתנות

¹⁴⁰ אילון ציין כי האלון נרקיס לא הקים יחידת היסטוריה בפקמ"ז, ו"הסביר כי בשל החשיבות שייחס לנושא העדיף לכתוב אישית ספר, אולם ספר זה לא הועמד לרשותנו". נוסף על כך פיקוד המרכז לא העביר אלינו את הדוח שהגישה חטיבה 55 לפיקוד. אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 9.

¹⁴¹ אילון, **המערכה בזירה הירדנית**, עמ' 196–197.

¹⁴² בעז זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**: המערכה בזירה הירדנית במלחמת ששת הימים, אמ"ץ – תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, בן-שמן: משרד הביטחון – מודן, 2017.

¹⁴³ [הערת שוליים מקורית]: "הערות אלון נרקיס: מח"ט 55 קיבל את המשימה שניסח האלון, תכנן וקיבל מהאלון אישור". בתוך: זלמנוביץ (עורך), **לכבוש את ההר**, עמ' 135 (הערת שוליים 182).

להוכחה לא מסובכת. כמובן שהם רשאים להסתפק בציון העובדה שקיימות כמה גרסאות בלי להכריע, אולם השארת ה"גרסאות" על כנן במקרה דנן מצטיירת כהתחמקות מהכרעה. העובדה התמוהה היא שבשפע מסמכי התיעוד ובמחקרי המחלקה להיסטוריה לא נמצא אֶזְכוּר כלשהו לאי ביצועה של המשימה לחבור למובלעת בהר הצופים. בחלוף 58 שנים מהמלחמה קשה שלא להקשות למה לא הצליחו חוקרים רבים וטובים שעסקו בנושא זה להתמודד עם השאלה: **מדוע לא ביצעה חטיבה מוצנחת 55 את משימת החבירה למובלעת הר הצופים שהטיל עליה הפיקוד העליון?**

סיכום

ההחלטה שלא לחבור למובלעת הר הצופים ולנצלה כמקפצה לכיבוש הר הזיתים ולכיתור העיר העתיקה ממזרח, הייתה טעות מרה. הכנסת שני גדודי צנחנים ללחימה בשטח הבנוי שמצפון לעיר העתיקה סתרה כל היגיון צבאי והייתה מנוגדת לתוכנית החבירה הצה"לית להר הצופים ('פרגול'), שקבעה כי יש להימנע ככל האפשר מלחימה בשטחים בנויים. טענת גור כי יש "להעדיף תנועה מהירה ברחובות לעבר המקומות החיוניים – מבלי לעסוק בטיהור ממשי של השטח – על פני תנועה איטית ובטוחה",¹⁴⁴ התעלמה מהאפשרות – שאכן התממשה – שהירדנים יילחמו בעקשנות ולא יאפשרו תנועה מהירה. בגין מהלך זה נהרגו עשרות לוחמים, כמחצית ממספר חללי חטיבה 55 במערכה בירושלים. הלחימה בשטח הבנוי בואכה רוקפלר גם לא קידמה את כיבוש העיר העתיקה, שנעשה בסופו של דבר ממזרח ולא מצפון, ורק לאחר כיבוש הר הזיתים. כלומר, הדרך המהירה והזולה בנפגעים לכיבוש העיר העתיקה לא עברה דרך השכונות שמצפון לה אלא דרך הר הצופים, ולכן מבחינה צבאית-טקטית טהורה היו נרקיס וגור אמורים להעדיף את החבירה להר הצופים כדי לקדם את שאיפתם לכיבוש העיר.

מדוע אֶפּוֹא שינה גור את משימת חטיבתו, ומדוע אישר נרקיס את השינוי? שניהם טענו בעדויותיהם כי לא שינו את המשימה, אבל מעשיהם ומהלכי ליל הקרב העידו כי מטרת ההבקעה החטיבתית כוונה אל החומה הצפונית של העיר העתיקה ולא אל הר הצופים.¹⁴⁵ בכל התחקירים הצבאיים הדגיש

¹⁴⁴ שם, עמ' 187.

¹⁴⁵ אילון, המערכה בזירה הירדנית, עמ' 196.

נרקיס בעקביות את אמירתו לגור בפקודה הראשונה שנתן לו: "אל תשכח את העיר העתיקה", כמי שזיהה ראשונה את ההזדמנות ההיסטורית לשחרר את העיר העתיקה. נרקיס הוסיף כי "ברגע בו הודיעו לו שחט' 55 הועברה ת"פ הפיקוד [פקמ"ז] היה ברור לו שירושלים העתיקה יכולה להיות שלו. ומכל מקום כוון תנועתו של מוטה מעיד על כוונה זו".¹⁴⁶ בספרו כתב: "עד לאותו רגע לא העלה איש על שפתי במפורש את השם: **העיר העתיקה** [הדגשה במקור]. כיבושה לא נכלל בשום תכנון מוקדם שהכרתי. תמיד נאמר: 'כיבוש העיר העתיקה יתבצע לפי פקודה מיוחדת'".¹⁴⁷

בתחקירים הצבאיים הדגיש גור את העדפתו לתקוף בלילה את המוצבים המבוצרים (בית הספר לשוטרים וגבעת התחמושת) ולהתייבב במתחם אמבסדור-רוקפלר על פני הבקעה בציר השיירה. אולם בדבריו בתקשורת ובכתביו לציבור הרחב יצא המרצע מהשק. בראיונות, בכנסים ובהופעות בפני קהל אזרחי הבלט גור את ראשוניות דרישתו לשחרר את העיר העתיקה. בספרו כתב: "מסיכום השיחה עם האלוף, יכולתי להסיק, שמוותר לי לבכר בשיקולי את העיר-העתיקה על פני הר-הצופים".¹⁴⁸ דהיינו, הוא הגה ויזם את הדרישה להתמקד בעיר העתיקה, ולו שמורה זכות היוצרים בנדון. מרגע מתן הפקודה למג"דים בשעה 17:30, בשעות הראשונות של המערכה היה ברור לסובביו של גור כי שאיפתו ממוקדת בעיר העתיקה. אולם רק בחלוף יובל שנים נכתב בספר שיצא ביוזמת ותיקי חטיבה 55 ועמותת גבעת התחמושת כי "בראשו [של גור] ודאי רבצה ידיעה כי בחלקן של חטיבות צנחנים אחיות-מתחרות – חטיבה 35 וחטיבה 80 – נפלו אתגרים מבצעיים מרשימים, ואילו חטיבתו איבדה משימה יוקרתית: צניחה קרבית ונחיתה מהים בעורף האויב. גם בממד אישי, אחרי שלל תפקידים ומשימות, מוצלחות וגם שנויות במחלוקת, מוטה גור זכאי היה לייחל למהלך צבאי מרשים עטור תהילה, ההולם את כישוריו".¹⁴⁹

משום מה, לא חרג רמז עבה זה באשר למניעיו של גור מתחום ההשערה והפרשנות לכדי ביסוסה המחקרי על יסוד מהלכיו הנדונים בספר. גור חשש

¹⁴⁶ שמואלביץ, **חטיבה 55 במלחמת ששת הימים**, עמ' 10.

¹⁴⁷ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 119–120.

¹⁴⁸ גור, **"הר הבית בידינו!"**, עמ' 55–56.

¹⁴⁹ אביטל, **67, ירושלים, מלחמה**, עמ' 372.

שמועצת הביטחון של האו"ם תכפה הפסקת אש וההזדמנות לכיבוש העיר העתיקה תתאיין. ייתכן שכאשר בשעה 20:25 אישר נרקיס את תוכניתו של גור, שבה שונתה דה־פקטו משימת החבירה להר הצופים למשימת הגעה לעיר העתיקה, הוא חשש שמא יזכה גור באשראי על ייזום המהלך. לכן הבלית נרקיס בספרו את בכירותו הצבאית וציין כי "מפקד החטיבה [גור] הבין היטב את הדברים שאמרתי לו ברמלה, 'למשוך ימינה ולהיות בכוננות לכניסה לעיר העתיקה'".¹⁵⁰

שאפתנות פיקודית ורדיפת תהילת הניצחון הן תכונות מוכּנות באישיותם של מפקדי צבא, ויוזמה התקפית היא יסוד מוסד וחיוני באמנות המערכה. עם פרוץ הקרבות קלט מח"ט 55 שהעיר העתיקה תוכל להיות גולת הכותרת של המלחמה והפך את שחרורה למטרת העל שלו. גור תמרן את חטיבתו לעמדת הסתערות על העיר העתיקה באמצעות שינוי בפועל של משימתה – זאת על דעת האלוף נרקיס – ובכך פעל בניגוד לתוכנית החבירה להר הצופים ('פרגול'). לאחר המלחמה התעלם גור מסוגיית משימת החבירה להר הצופים, ומעולם לא קיבל אחריות על שינויה בפועל ועל תוצאותיה הקשות. את השינויים בתוכנית המבצע הוא הציג בהנמקות מבצעיות מגויסות, ומכוח האופוריה הציבורית הושתקו השאלות הנוקבות. שאלת חיוניותם של קרבות ההבקעה העקובים מדם 'נקברה' במסע הנצחה טעון במוטיבים גאוליים ובצידוק הדין. מהספרות המחקרית ומספרי ההיסטוריה הצבאית – כולל מתחקירי המחלקה להיסטוריה בצה"ל – נדחקה עד עצם היום הקביעה כי חטיבה 55 לא ביצעה את משימת החבירה להר הצופים כפי שהטיל עליה הפיקוד העליון, והמירה אותה במשימה שונה שעלתה בדמים רבים.

כמו בכל המלחמות של צבאות העולם היו גם בתולדות צה"ל מחדלים וטעויות הרות גורל, וקרבות שנכשלו. בקרבות שבהם המפקדים והמערכת הצבאית לא קיבלו על עצמם אחריות פיקודית לשגיאות נותרו צלקות מדממות שלא הגלידו גם לאחר הסתלקות גיבוריהם מהעולם. למעלה מיובל שנים שנויה מחלוקת נוקבת בסוגיית קרבות חטיבה מוצנחת 55 בצפונה של ירושלים. לאחר המלחמה רחשה מתחת לפני הקרקע התמרמרות קשה בשורות לוחמי הצנחנים על טיוח הקרבות החטיבתיים

¹⁵⁰ נרקיס, **אחת ירושלים**, עמ' 155.

ותוצאותיהם החמורות. נראה כי שינוי המשימה והאגדות הכבדות שהמיטה על גדודי הצנחנים הם שעמדו ביסוד ההתחמקות מחשיפת הנושא במלואו והניסיונות לשכתוב מהלך הקרבות. ההאדרה (גלוריפיקציה) הלאומית של קרבות הצנחנים שימשה אמצעי להשתקת הביקורת מבית.

גור ונרקיס לא הודו בשינוי בפועל של משימת החבירה להר הצופים שהוטלה על חטיבה 55, והמחקר ההיסטורי נקרא למלא את החלל שהותירו.